

Sisekaitseakadeemia

Politseikolledž

Elis Thal

PK 050

ALAEALISE KANNATANU ÜLEKUULAMINE JA
SELLE VIDEOSALVESTAMINE KOHTUEELSES
MENETLUSES

Lõputöö

Juhendaja:

Riina Kroonberg,

mag iur

Tallinn 2009

ANNOTATSIOON

SISEKAITSEAKADEEMIA

Kolledž: Politsei	Kuu ja aasta: mai 2009
Töö pealkiri: Alaealise kannatanu ülekuulamine ja selle videosalvestamine kohtueelses menetluses	
Töö autor: Elis Thal	Allkiri:
Lühikokkuvõte: Käesolev lõputöö on kirjutatud eesti keeles ja selle võõrkeelne kokkuvõte inglise keeles. Töö maht on 68 lehekülge koos lõputöö lisaga neljal lehel. Töö kirjutamisel kasutati kokku 53 allikat ja uuringu läbiviimiseks 17 kriminaaltoimikut. Antud lõputöö teema on aktuaalne, sest alaealiste kannatanute ja tunnistajate ülekuulamisi on hakatud Eestis üha sagedamini videosalvestama ning ees on ootamas võimalik kriminaalmenetluse seadustiku muudatus alla 14aastaste kohtueelses menetluses antud ja videosalvestatud ütluste avaldamise võimaldamiseks võistlevas kohtumenetluses. Seetõttu on oluline ülekuulamiste läbiviimise ja talletamise sisuline ning tehniline kvaliteet. Uuring aitab välja selgitada võimalikud kitsaskohad alaealiste ülekuulamiste läbiviimisel ning videosalvestamisel, hetkel kehtiva seadusandluse ja Lõuna Politseiprefektuuris viimastel aastatel toimiva praktika valguses. Uurimismeetodina kasutatakse kvantitatiivset uuringut ning selle käigus uuritakse kahtekümmet viit videosalvestatud alaealise kannatanu ülekuulamist. Autoril puuduvad andmed sarnaste uuringute läbiviimise kohta Eestis. Lõputöös püstitati hüpotees: Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamised on Lõuna Politseiprefektuuris läbi viidud kriminaalmenetluse norme ning menetlustaktika nõudeid ja soovitusi järgides. Läbi viidud uuringust selgus, et alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamised on Lõuna Politseiprefektuuris küllalt sageli läbi viidud erinevaid kriminaalmenetluse norme ning menetlustaktika nõudeid ja soovitusi eirates.	
Võtmesõnad: alaealine, kannatanu, ülekuulamine, videosalvestamine	
Keywords: minor, victim, interrogation, video recording	
Säilitamise koht:	
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja:	Allkiri:
Kaitsmisele lubatud	
Kolledži direktor:	Allkiri:

SISUKORD

ANNOTATSIOON	2
SISSEJUHATUS	4
1 ALAEALINE KANNATANU JA TEMA ÜLEKUULAMISE ERISUSED KOHTUEELSES MENETLUSES	6
1.1 Alaealine kannatanu kriminaalmenetluses	6
1.2 Ülekuulamise eesmärk ning nõuded kohtueelses menetluses	12
1.3 Alaealise kannatanu ütlus ja selle usaldusväärsust mõjutavad asjaolud.	21
2 UURIMUS ALAEALISE KANNATANU ÜLEKUULAMISE VIDEOSALVESTAMISE LÄBIVIIMISEST LÕUNA POLITSEIPREFEKTUURIS	25
2.1 Uuringu olemus, eesmärk ja kogutud andmete esitlemine	25
2.2 Videosalvestatava ülekuulamise ettevalmistamine	27
2.2.1 Menetlustoimingu läbiviijad ja osavõtjad	29
2.2.2 Ülekuulamise ruum ja kasutatav tehnika	32
2.2.3 Ülekuulamisele vahetult eelnev, ettevalmistav tegevus	37
2.3 Videosalvestatava ülekuulamise rakendamine	38
2.4 Etapiviisiline alaealise ülekuulamine	42
2.4.1 Ülekuulamise abivahendite kasutamine	50
2.5 Ülekuulamise lõpuleviimine	52
KOKKUVÕTE	55
SUMMARY	59
ALLIKATE LOETELU	61
LÕPUTÖÖ LISA	65

SISSEJUHATUS

Digitaaltehnikate tormiline areng, selle võimalused, usaldusväärsus ning odavus hakkab tasapisi välja tõrjuma ja asendama traditsioonilist, paber kandjal toimivat asjaajamist. Ei ole välistatud, et juba lähemas tulevikus võib näiteks kirjalikke ülekuulamise protokolle asendada digitaalne protokoll või ülekuulamise videosalvestus, mis on iseseisvaks tõendiks ja õigustatud isikutel (kaitsja, prokurör jt) on ülekuulamist võimalik jälgida ning vajadusel küsimusi esitada reaalselt, näiteks läbi Interneti, politseiasutusse kohale tulemata.

Aastaid on räägitud, et laste kaitsmiseks ning korduvate ülekuulamiste vältimiseks on vajalik laste ütlused videosalvestada. Politsei peadirektori 18.03.2008.a käskkirjaga nr 92 kinnitati „Õigusvastase teo toime pannud ja abi vajavate laste kohtlemise juhend“, mis sätestab, et isikuvastaste ja seksuaalkuritegude puhul tuleb vältida alla 14aastaste laste korduvat ülekuulamist ning üldjuhul tuleb ülekuulamised videosalvestada. Kannatanu ülekuulamine on kohtueelses menetluses üks kõige sagedamini rakendatav ja näiliselt lihtne menetlustoiming, sest kannatanu teeb üldjuhul uurimisasutusega koostööd, on huvitatud kriminaalasja lahendamise ning annab meelsasti ütlusi. Laste õigustele ja nende suhtes toimepandud kuritegudele suurema tähelepanu pööramise tulemusena on ühiskonnas suurenenud laste suhtes toimepandud kuritegude avalikuks tulek. Nõnda on suurenenud ka laste ütluste osa kriminaalmenetluses ning on selgunud, et lapsi ei ole tõendamiseseme asjaolude kohta sugugi lihtne üle kuulata. Sageli on kuriteod laste vastu toime pandud teiste isikute eest varjatult ja väliseid, kuriteole viitavaid jälgi jätmata. Lapsi on meelitatud, mõjutatud, hirmutatud ja ähvardatud kuriteost kellelegi mitte rääkima. Sageli on nad kuriteo toimepanemise ajal veel nii väikesed, et ei taju adekvaatselt nende suhtes toimepandut. Seetõttu võib laste poolt avaldatud teave kuriteo kohta olla ainukeseks tõendiks ning olla oma sisult vägagi napp.

Maailma kohtupraktikas on ajaloo vältel hulgaliselt näiteid, kus inimesi on kuriteos süüdi tunnistanud pelgalt ühe isiku tunnistuste põhjal. Seega võib muude tõendite puudumisel kannatanu ülekuulamise kvaliteet ja usaldusväärsus olla kriminaalasjas otsustava tähtsusega ning inimsaatusi mõjutav. Kohtueelses menetluses videosalvestatud ülekuulamine sisaldab lisaks ütlustele mõõtmalt rohkem informatsiooni, emotsioone, mitteverbaalset suhtlemist, seadusnõuete järgimist jpm. See võib kogu ülekuulamise

läbiviimisele ja eelkõige ütlustele anda hoopis uue tähenduse ja kaalu ülekuulamise protokolliga võrreldes. Hetkel käib lahenduste otsimine võimalikuks kriminaalmenetluse seadustiku muutmiseks eesmärgiga alla 14aastaste kannatanute kohtueelses menetluses antud ja videosalvestatud ütluste avaldamise võimaldamiseks võistlevas kohtumenetluses. See aga seab kõrged nõuded kohtueelses menetluses läbiviidava alaealise kannatanu ülekuulamise sisulisele ja tehnilisele kvaliteedile.

Käesoleva lõputöö uuringu läbiviimiseks kogutakse andmeid kahekümne viiest ajavahemikus alates 01.02.2005.a kuni 15.05.2008.a Lõuna Politseiprefektuuris videosalvestatud alaealise kannatanu ülekuulamisest. Lõputöö eesmärgiks on välja selgitada alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste läbiviimise ja talletamise praktika Lõuna Politseiprefektuuris ning ülekuulamiste vastavus kehtivatele kriminaalmenetluse sätetele ning menetlustaktika nõuetele ja soovitudele. Lõputöös püstitatakse hüpotees: Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamised on Lõuna Politseiprefektuuris läbi viidud kriminaalmenetluse norme ning menetlustaktika nõudeid ja soovitusi järgides. Andmete esitlemisel ja tulemuste tõlgendamisel lähtutakse andmete üldistamisest ning konkreetseid viiteid toimikutele ning menetlejatele ei tehta.

Lõputöö on jaotatud kaheks peatükiks. Esimeses peatükis käsitletakse alaealiste kannatanute poolt kuriteo avaldamist, nende rolli kriminaalmenetluses, nende esindamist ja laste õiguste ja huvidega arvestamiseks astutavaid samme. Järgnevalt käsitletakse ülekuulamist kui menetlustoimingut, selle eesmärki ning läbiviimisele ja talletamisele kehtestatud põhilisi nõudeid ning laste ütluste usaldusväarsust mõjutavaid asjaolusid. Teises peatükis käsitletakse videosalvestatava ülekuulamise ettevalmistamist, läbiviimist ning efektiivse küsitlemise ühte lihtsaimat tehnikat, struktureeritud küsitlemist ja abivahendite kasutamist. Antud peatükis on teoreetilised käsitlused ühildatud uuringu tulemustega. Lõputöö lisas on autor ülekuulamiste videosalvestustest teinud huvipakkuvamaid väljakirjutusi, mis seonduvad eelkõige alapunktiga 2.4.

Käesolevas lõputöö käsitlustes ja hinnagute andmisel lähtutakse põhiliselt kuni 14aastaste alaealiste ülekuulamise erisustest ja taktikast, seejuures kasutatakse valdavalt mõistet „laps.“

1 ALAEALINE KANNATANU JA TEMA ÜLEKUULAMISE ERISUSED KOHTUEELSES MENETLUSES

1.1 Alaealine kannatanu kriminaalmenetluses

Tsiviilseadustiku üldosa seaduse (TsÜS) § 8 lg 2 sätestab, et alaealine on alla 18aastane piiratud teovõimega isik. Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse (LaKS) § 2 järgi on laps alla 18aastane inimene, alaealise mõiste puudub.

Kuriteo tagajärgede tõsidus lapsele sõltub tema vanusest, arengutasemest, isiksuseomadustest, kuriteo kestvusest (episoodide arvust), kuriteo raskusest ning vägivaldusest, kurjategija suhtest lapsesse (tagajärjed on tõsisemad kui kurjategija on lähedane) ja perekonna negatiivsest reaktsioonist kuriteo avalikuks tulemisel. Kuriteo tagajärgi aitab leevendada eelkõige perekonna toetus ja ka lapsega tegelevate spetsialistide (politsei-, haigla-, sotsiaaltöötajate, psühholoogide jt) hea ametialane ettevalmistus ning professionaalne tegutsemine. (Roomeldi 1997: 111)

Laste vastu toime pandud kuriteod ei saa enamasti avalikuks traditsioonilisel moel, et kannatanu pöördub politseisse ja kirjutab avalduse. Uuringud on näidanud, et mida noorem on laps, seda tõenäolisem on, et kuritegu tuleb avalikuks juhuslikult, st vähem on tõenäoline, et laps ise algatab avalikustamise (Elliott, Briere 1994, ref Davies, Westcott 1999). Eestis, 16-19aastaste koolinoorte seas 2003. aastal läbi viidud esindusliku valimiga sotsiaaluuringust „Seksuaalse väärkohtlemise kogemused ja hoiakud Eesti noorte hulgas“ selgus, et 27% vastanutest on kogenud füüsilist vägivalda, kuid vägivalda esinemisel paluvad alati abi vaid 1-2% ohvritest. 11,1% ohvritest ei ole abi palunud, kuigi on seda vajanud ning enamus vastas, et ei vajanud abi. Uuringus leiti, et füüsiline vägivald on noorte seas levinud, kuid sellest ei kiputa teatama. Seksuaalset väärkohtlemist¹ oli kogenud 15% poistest ja 44% tüdrukutest, enamuses esmakordselt vanuses 13-18 eluaastat. Peresisese, esmakordse seksuaalse väärkohtlemise korral oli ohvri vanus sagedamini 9-13 eluaastat. Uuringus leiti, et võis olla vastajaid, kes ei mäletanud või ei mõistnud

¹ Väärkohtlemine- mistahes käitumine lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist ja psüühilist heaolu, seades ohtu tema eakohase arengu ja tervisliku seisundi (Soonets 1997: 91).

adekvaatselt nooremas eas toimepandud seksuaalset väärkohtlemist. Peresisest seksuaalset väärkohtlemist võidi mitte avaldada valusate mälestuste ning ka sotsiaalse ja materiaalse sõltuvuse tõttu vanematest. (Soo, Kutsar 2004) 2004. aastal viidi Eestis 16-74aastaste isikute seas läbi rahvusvaheline kuriteoohvrite uuring. Uuringu põhjal selgu, et politseile teatatakse vaid 37% kuritegudest. Seksuaalintsidendist teatati vaid 24% juhtudest. Olulisteks põhjusteks seksuaalintsidendist politseile mitteteatamisel oli, et juhtunut ei peetud piisavalt tõsiseks, politsei võimetusse ei usutud või arvati puuduvat piisavalt tõendeid. (Saar, Markina, Oole, Resetnikova: 2005)

Eriti just laste vastu suunatud seksuaalkuriteod on toime pandud üldjuhul tunnistajate juuresolekuta ning sellest teavad ainult kurjategija ja ohver. Selliste kuritegude puhul on raskendatud füüsiliste tõendite kogumine kuna kurjategija teab, et kehavigastused on tõenditeks selliste kuritegude avalikuks tulemisel ja avastamisel. Samuti võidakse kannatanu enda poolt teadmatuses või häbist hävitada olulised tõendid, näiteks spermajäljed kehalt ja pesult, juuksekarvad riietelt samuti varjatakse kehavigastusi jms. Mõnikord avaldatakse kuriteost alles palju aega hiljem, mis ei võimalda enam tõendeid avastada. Seetõttu, on nii mõnigi kord selliste kuritegude puhul ainsaks tõendiks lapse ütlused, mida on nii perekonnaliikmetel, õpetajatel kui ka politseil raske uskuda.

Kuriteo avaldamist ja selle üksikasjade kirjeldamist mõjutab ka asjaolu, milliseid kaitsemehhanisme inimene kuriteo ajal rakendab. Pia Mellody eristab kuut kaitsemehhanismi, kuidas inimene kaitseb ennast valulike või hirmutavate kogemustega ülekoormamise eest, selleks, et säiliks terve mõistus ja emotsionaalne stabiilsus. Raskemad vormid: väljatõrjumine; allasurumine ja dissotsiatsioon on kaitsemehhanismid, mis eemaldavad lapse teadlikust mälestusest sellise kogemuse, mis oleks talle liialt koormav ja mida ta ei suudaks välja kannatada:

1. **Väljatõrjumine** on unustamine, mille korral nihutatakse valulikud ja hirmutavad mälestused alateadlikult ja automaatselt alateadvusesse, kust neid ei ole võimalik enam kätte saada. Mineviku meenutamisel esineb mälulünki.
2. **Allasurumine** on teadlik selliste asjade unustamine, mida on valus meenutada, kuid allasurutud materjali on võimalik hiljem meenutada, kas teadliku jõupingutuse või välise abi korral.
3. **Dissotsiatsioon** tähendab seda, et laps eraldab väärkohtlemise ajal enda mina psühholoogiliselt oma kehast ning peidab selle kuhugi, kus väärkohtlemist ei ole

võimalik näha, tunda ega kogeda. Dissotsiatsioon on enamasti selliste hetkedega toimetulekuks, kui laps arvab enda elu ohus olevat ja dissotsiatsioon kõrvaldab juhtunu lapse teadvusest jäljetult. Mineviku meenutamisel esineb mäluhägus, kuid teatud juhtudel võib esineda traumeeriva kogemuse taaskogemine.

Dissotsiatsiooni korral tunneb lapse keha väärkohtlemist ja valu, kuid on emotsionaalses ja mentaalses² plaanis eemal ega „tunne” väärkohtlemist. Väljatõrjumise ja allasurumise korral kogeb laps aga täiel määral väärkohtlemist füüsiliselt, vaimselt ja emotsionaalselt. (Mellody 2007: 157-160)

Kergemad kaitsemehhanismi vormid on vähendamine, eitamine ja pettekujutlused ning need jäävad inimese teadlikku mälu, kuid moonutavad inimese nägemust:

1. **Vähendamine** on kaitsemehhanism, kus inimene vähendab selle tähtsust mida ta tunneb või mõtleb. Näiteks laps nähes isa ema peksmas, ütleb endale peksmise ajalse tegi mulle küll haiget, aga see pole nii hull kui muud asjad.
2. **Eitamise** puhul inimene on väärkohtlemisest kognitiivselt teadlik, kuid ta ei tunne mingeid tundeid, kuna eitab toimunu tõsidust.
3. **Pettekujutus** on kaitsemehhanism kus inimene usub midagi vaatamata sellele, et faktid tõestavad vastupidist, ta käitub nii nagu poleks kohutav reaalsus tegelikult kohutav. (Mellody 2007: 161-165)

Kuigi inimese meel püüab väärkohtlemise ilminguid peita alateadvusesse, ei unusta keha kunagi valutekitanud väärkohtlemise kogemust. Siin eristab Pia Mellody keha- ja tundemälu. Kehamälu avaldub äkitselt tekkiva füüsilise sümptomina nagu äkiline valuhoog, pea ringi käimine vms. Tundemälu avaldub jõulistes emotsioonides nagu viha (väljendub raevuhogudes), hirm (väljendub paanika- või paranoiahoogudes), valu (väljendub enesetapumõtetes, lootusetuses), häbi (enda alaväärsena, rumalana tundmine). (Mellody 2007: 166-167)

Väikeste laste puhul võib kuritegu või kahtlus tema suhtes kuriteo toimepanemisele avalikuks saada mitmel moel:

- 1) lapse suhtes toimepandud kuriteole viitavad käitumise iseärasused (depressioon, hirm täiskasvanute ees, käitumishäired jms);

² Mentaalne- vaimne, hingeline. Eesti õigekeelsussõnaraamat 2006.

- 2) laps on kellelegi kuriteo avaldanud (rääkinud otsesõnu või vihjamisi juhtunust, rääkinud saladusest jms);
- 3) tunnistajad on näinud lapse suhtes toimepandud kuritegu;
- 4) tunnistajad on näinud lapse kehal märke võimalikust kuriteost;
- 5) kuritarvitaja tunnistab kuriteo ise üles.

LaKS § 59 kohustab igat inimest viivitamatult teavitama politseid, sotsiaaltalitust või mõnda muud abiandvat organit kaitset ja abi vajavast lapsest. Politseisse jõuab teave võimalikust lapse vastu suunatud kuriteost tavaliselt lasteaiast, koolist, meditsiiniastutusest, sotsiaaltöötajalt, harvem lapsevanemalt. Alati ei ole aga kohe selge, mis on lapsega tegelikult juhtunud, kas tervisekahjustuse puhul on tegemist õnnetusega või on last kehaliselt väärkoheldud. Lapse seksualiseeritud käitumine (nt flirt, seksuaalne lähenemine) ei viita alati sellele, et lapse vastu oleks toimepandud kuritegu, mis on karistusseadustikuga kriminaliseeritud, vaid tegemist võib olla seksuaalse väärkohtlemise muude vormidega (nt lapsevanemate seksuaalne tegevus lapse nähes). Võib esineda juhtumeid, kui lapsevanem kasutab last nõ relvana abikaasa, elukaaslase või kolmanda täiskasvanu vastu ja tegelikult ei ole mingit kuritegu aset leidnudki.

Kuriteo avalikuks tulek on lapsele kahtlemata suureks ja tihti ka kogu elu muutvaks katsumuseks. Isegi kui laps teab, et juhtunu ei ole tema süü, on tal raske vältida mõtteid, et kõik juhtus tema pärast. Lapsel tuleb hakkama saada olenevalt kuriteost häbi, hirmu, teadmatuse, perekonna võimaliku lagunemise, teise vanema armukadeduse, kättemaksu ja muu sellega kaasnevaga. Lisaks võimalikud meditsiinilised läbivaatused, ülekuulamised ja muud menetlustoimingud ning lõpuks veel ka võistlevas kohtumenetluses tunnistuste andmine. Asjata pole öeldud, et asja avalikuks tulek ja uurimine võib lapse psüühikale olla suuremaks katsumuseks kui kuriteo fakt ise (Auväärt 1999: 64).

KrMS § 37 sätestab, et kannatanu on füüsiline või juriidiline isik, kellele on kuriteoga või süüvõimetu isiku poolt õigusvastase teoga vahetult tekitatud füüsilist, varalist või moraalset kahju. KrMS ei näe ette alaealiste kannatanute suhtes erimenetlust, kuid teatud erisused on alaealise kannatanu ja täisealise kannatanu kohtlemisel siiski olemas. Eelnevalt tuleb öelda, et menetlustoimingus kohaldatakse kannatanule tunnistaja kohta sätestatud kui KrMS ei näe ette teisiti (KrMS § 37 lg 3). Olulisemad erisused on:

- 1) alla 14aastane tunnistaja kuulatakse üle lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja või psühholoogi osavõtul, vanema kui 14aastase alaealise ülekuulamisele võib menetleja kaasata lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja või psühholoogi (KrMS § 70);
- 2) alla 14aastast tunnistajat ei hoiatata ütluse andmisest seadusliku aluseta keeldumise ja teadvalt vale ütluse andmise eest (KrMS § 68 lg 2);
- 3) kriminaalmenetluse lõpetamine ei ole lubatud leppimise tõttu täisealise poolt alaealise kannatanu vastu toime pandud kuritegudes (KrMS § 203¹ lg 1 p 2);
- 4) alla 14aastase tunnistaja ülekuulamisel kohtus ei kasutata risküsitlust (KrMS § 290 lg 1).

Alaealise kannatanu põhilised õigused ja kohustused (KrMS § 38) on samasugused kui täiskasvanud kannatanul. Alaealise kannatanu puhul on probleemiks, kuidas ta alaealisusest tulenevalt oma õigustest ja kohustustest aru saab ja neid realiseerib. KrMS § 41 lg 1 sätestab, et füüsilisest isikust kannatanu võib kriminaalmenetluses osaleda isiklikult või esindaja kaudu. Tulenevalt perekonnaseaduse (PKS) § 50 lg 2 on lapse seaduslikuks esindajaks lapse vanem või § 97 lg 1 tulenevalt lapse eestkostja. KrMS § 41 lg 3 sätestab, et kannatanule antakse riigi õigusabi, kui kohus leiab, et kannatanu huvid võivad advokaadi abita jääda kaitseta. Vastavalt riigi õigusabi seaduse (RÕS) § 9 lg 1 otsustatakse riigi õigusabi andmine isiku taotluse alusel. Riigi õigusabi andmise vajaduse selgitamisel on oluline roll kohtueelses menetlejal, kes näeb esimesena, kas ja kuidas on tagatud lapskannatanu esindamine kriminaalmenetluses vanemate poolt. Kui lapse huvid on vanemate huvidega vastuolus või ei ole viimased võimelised last esindama, mistõttu võivad lapse olulised huvid jääda kaitseta, on menetleja ülesandeks lapse või lapse seadusliku esindaja abistamine riigi õigusabi võimaluse selgitamisel, taotluse vormistamisel ja kohtule esitamisel. Vastavalt RÕS § 10 lg 5 otsustab riigi õigusabi osutamise asja menetlev kohus või kriminaalasja kohtueelses menetluses maakohus, kelle pädevuses oleks kriminaalasja menetleda. Ruta Rammo leiab artiklis “Alaealise ülekuulamine kriminaalmenetluse kohtueelses staadiumis“, et riigi õigusabi määramise õigus võiks olla otstarbekuse kaalutlusel siiski kohtueelses menetlejal, kes on kriminaalasja materjalidega kursis, kuna kohtunik peab veel materjalidega tutvuma, see aga oleks ressursside raiskamine. Alaealisel kahtlustataval on kaitsja abi kohustuslik kogu kriminaalmenetluse vältel, seega oleks õiglane, et ka alaealisele kannatanule oleks mõnede kuritegude puhul tagatud advokaadi abi. (2006: 327) Autor ühineb mõlema seisukohaga, sest eriti just raskete ja peresiseste kuritegude korral võib alaealine vajada koheselt pädevat

õiguslikku abi ja huvide kaitsmist ning menetleja vabaneb kohustusest aidata kannatanut tema õiguste ja kohustuste igakülgset ja adekvaatsel realiseerimisel ning saab keskenduda eelkõige kriminaalasjas tähtsust omavate asjaolude väljaselgitamisele.

Esindajal on kõik esindatava õigused (KrMS § 41 lg 5). Esindaja ülesandeks on tagada esindatava seaduslike huvide ja õiguste kaitse ning vajadusel ka kohustuste täitmine. Riigikohtu kriminaalkolleegium on 15. oktoobri 2007. aasta kohtuotsuses märkinud, et esindaja roll peab piirduma eelkõige nende menetlusõiguste realiseerimisega, millega laps oma east tulenevalt iseseisvalt hakkama ei saa, ning ei anna õigust alaealise kannatanu kriminaalprotsessi-teovõime piiramiseks ega kannatanu menetlusseisundist tulenevate kohustuste täitmise takistamiseks. Nii on alaealine kannatanu kohustatud ilmuma menetleja kutsel, osalema menetlustoimingutes ja alluma menetleja korraldustele, samuti andma tõeseid ütlusi - ja seda sõltumata tema seadusliku esindaja tahtest. (3-1-1-45-07 - RT III 2007, 36, 285) Riigikohtu selline seisukoht tulenes asjaolust, et lapsevanem saatis kohtule avalduse väites, et raske majandusliku olukorra tõttu ei saa ta Tallinnasse sõita, aga oma alaealist poega ta üksinda kohtusse ei luba, sest pojalt on kohtus toimuva pärast suur hirm. Teisel juhul seaduslik esindaja teatas kohtule, et kuna tal on õigus alaealist kaitsta, siis ei soovi ta, et alaealine kannatanu veel kord midagi sellist üle elaks.

LaKS § 31 lg 1 sätestab, et iga last tuleb alati kohelda nagu isiksust, tema omapära, iga ja sugu arvestavalt ning LaKS § 3, et lastekaitse põhimõtteks on alati ja igal pool seada esikohale lapse huvid.

Vähendamaks kriminaalmenetluse mõju niigi traumeeritud lastele, avati Tartu Politseiprefektuuris 2000. aasta alguses Eesti esimene lapsesõbralikult sisustatud ülekuulamisruum ja hakati alaealiste kannatanute ütlusi videosalvestama. Aastaks 2009 ollakse jõutud seisu, et laste kaitsmiseks ja huvidega arvestamiseks kriminaalmenetluses ollakse valmis astuma oluline samm. Justiitsminister Rein Lang, oma 19. veebruari 2009. aasta ettekandes Riigikogule „Kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010“ täitmise kohta 2008. aastal ja väljakutsete kohta 2009. aastal, ütles järgmist: „Näiteks võiks noorema kui 14aastase kohtueelsed ütlused seksuaal- või vägivaldakuuriteo asjas olla kohtumenetluses tõendiks, kui need on videosalvestatud ja kaitsjal on olnud võimalus küsimusi esitada“ (ettekanne Riigikogus 19.02.2009).

KrMS § 15 lg 1 sätestab, et maakohtu kohtulahend võib tugineda vaid tõenditele, mida on kohtulikult arutamisel suuliselt esitatud ja vahetult uuritud ning mis on protokollitud. Kriminaalmenetluse üks oluline printsiip on aus menetlus so kõigile kriminaalmenetluse pooltele võrdsete õiguste tagamine. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (EÕIK) artikkel 6 „Õigus õiglasele kohtulikule arutamisele” p 3 „d” sätestab, et igal kuriteos süüdistataval on õigus küsitleda ise või lasta küsitleda süüdistuse tunnistajaid. Konventsioonikohane ausa menetluse põhimõte ei välista seda, et tunnistaja vahetu kohtuliku ülekuulamise asemel avaldatakse kohtuistungil kohtueelses menetluses antud ütlusi, kui see on siseriikliku menetlusõiguse kohaselt lubatav. Ausa menetluse põhimõte on järgitud tingimusel, kui süüdistatavale või tema kaitsjale on küsitlusõigus sel juhul tagatud kohtueelses menetluses. Ausa menetluse põhimõttega on kooskõlas selline kohtueelsete ütluste avaldamine (ilma, et kohtueelses menetluses oleks süüdistataval võimalus küsitleda olnud) kui tunnistaja on surnud, tema vaimne seisund ei võimalda ülekuulamist kohtus, teda ei ole võimalik leida. (Kergandberg, Kangur, Lind, Saaremäel-Stoilov, Saarmets 2008: 274-275) Kriminaalmenetluse seadustikus on kohtueelses menetluses kogutud ütluste avaldamise tingimused sätestatud § 289³ ja § 291⁴. Alaealisus selliseks tingimuseks kehtivas õiguses ei ole.

Võistlevat kohtumenetlust on raske taluda täiskasvanuilgi, rääkimata lastest. KrMS võimalik muudatus alla 14aastaste videosalvestatud ütluste kasutamiseks kohtumenetluses nii, et juba kohtueelsel menetlusel oleks tagatud süüdistatava õigus esitada vastuväiteid ja küsitleda, teenib eelkõige kuriteo läbi kannatanud laste õigusi ja huve, säästes neid trauma süvenemisest ja läbielatu korduvast meenutamisest. Kuid videosalvestatud ütluste avaldamine kohtus tõendina, seab kõrged nõuded menetlejatele ja kohtueelses menetluses videosalvestatud alaealiste kannatanute ülekuulamise sisulisele ja tehnilisele kvaliteedile.

1.2 Ülekuulamise eesmärk ning nõuded kohtueelses menetluses

Kohtueelse menetluse eesmärk on koguda tõendusteavet ja luua kohtumenetluseks muud tingimused ning selgitada välja kahtlustatavat ja süüdistatavat õigustavad ja süüstavad

³ KrMS § 289. Kohtueelses menetluses tunnistaja antud ütluste avaldamine riskküsitlusel

⁴ KrMS § 291. Kohtueelses menetluses tunnistaja antud ütluste avaldamine kohtumenetluses

asjaolud (KrMS § 211). Tõendusteavet tuleb koguda järgmiste tõendamiseseme asjaolude kohta: kuriteo toimepanemise aeg, koht ja viis ning muud kuriteo tehjolud, kuriteokoosseis, kuriteo toimepannud isiku süü ja kuriteo toimepannud isikut iseloomustavad andmed ja muud tema vastutust mõjutavad asjaolud (KrMS § 62). Kohtueelsed menetlejad on uurimisasutus ja prokuratuur (KrMS § 211 lg 2). Ülekuulamine kohtueelses menetluses on prokuratuuri või uurimisasutuse ametniku KrMS sätteid ja menetlustaktika nõudeid ning soovitusi järgiv tegevus, mille eesmärgiks on saada tõendamisele kuuluvate asjaolude kohta ütlusi ja nende ütluste seaduskohane fikseerimine (ülestähendamine).

Üle saab kuulata vaid inimest, kelle ülekuulamine tuleneb seaduslikust vajadusest ning kes on tõendi allikaks oma konkreetse tajumis- ja arusaamisvõimega. Üheks menetlusosaliseks on vastavalt KrMS § 16 lg 2 kannatanu. KrMS § 63 lg 1 sätestab, et tõendiks on kannatanu ütlus. Tõendi allikast lähtuvalt nimetatakse ütlusi isikulisteks tõenditeks. Kannatanu ütlus ülekuulamisel on tõendamiseseme asjaolude kohta suuliselt edastatud ja menetlustoimingu protokollis, heli- või videosalvestuses talletatud või ütluse andja poolt omakäeliselt protokollitud teave. (Kergandberg, Sillaots 2006: 169, 171, 173)

Ülekuulamise ajal väljaõeldud sõnad on vaadeldavad ütlustena ehk tõenditena järgmistel tingimustel:

- 1) ülekuulatava väljaütlemised kõnelevad tõendamisele kuuluvatest asjaoludest;
- 2) ülekuulatava väljaütlemised on saadud ülekuulamiseks ettenähtud seaduskohaste nõuete rakendamise käigus;
- 3) ülekuulatava väljaütlemised on nõuetekohaselt jäädvustatud, protokollitud või ühtlasi ka salvestatud (Krüger 2008: 7).

Seega ülekuulaja peab täitma nõudeid, mis tulenevad kriminaalmenetlusõiguse allikatest (loetletud KrMS § 2) kedagi ülekuulamisele allutades, ülekuulamist läbi viima asudes, ülekuulamist läbi viies ja ülekuulamise käiku ning tulemusi talletades. (Krüger 2008: 6) Ülekuulatava väljaõeldud teave tõendamiseseme asjaolude kohta, ehk tõendi sisu peab kõnelema käimasoleva kriminaalmenetluse seisukohast olulisi asjaolusid nagu: kas leidis aset kuritegu, kes on selle teo toimepanija, kus ja millal see toime pandi jne.

Kuigi KrMS § 68 lg 4 lubab tunnistajat üle kuulata üksnes tõendamiseseme asjaolude kohta, ei ole välistatud, et tuvastamaks kuriteosündmust kui tervikut, tuleb välja selgitada faktilisi asjaolusid, mida otseselt ei saa lugeda tõendamisesemesse kuuluvaiks, kuid mis

võivad omada kriminaalmenetluses praktilist tähendust, nagu kahtlustatava ja tunnistaja omavahelisi suhteid iseloomustav teave, erinevate vastuolude väljaselgitamine jne. (Kergandberg, Sillaots 2006: 167)

Ülekuulatava väljaütlemised peavad olema nõuetekohaselt talletatud tõendi vormi, mille väliseks vormiks on menetlustoimingu protokoll. KrMS § 146 on sätestatud nõuded menetlustoimingu protokollivormile, kus kajastatakse toimingu tingimused, käik ja tulemused. Protokoll koosneb sissejuhatusest, põhi- ja lõpposast. KrMS § 148 sätestab, et lisaks protokollile võib tõendusteabe talletada ka fotol, filmil, heli- või videosalvestises või joonisel või muul näitlikustaval viisil. Ülekuulamise või selle tervikliku osa võib vastavalt KrMS § 150 lg 1 heli- või videosalvestada.

Vastavalt KrMS § 150 lg 2 tuleb videosalvestuse alguses esitada KrMS § 146 lg 2 ja 3 sätestatud andmed. Videosalvestuse põhjal koostatakse menetlustoimingu protokoll (KrMS § 150 lg 3). Protokollis peab vastavalt KrMS § 146 olema kajastamist leidnud ja videosalvestuses kõlanud järgmised andmed:

- 1) ülekuulamise kuupäev, koht, algus- ja lõpuaeg;
- 2) menetleja ametinimetus ja nimi, kõikide osavõtjate andmed;
- 3) kriminaalasja number, menetlustoimingu nimetus ja menetlusõiguslikud alused;
- 4) toimingule allutatud isiku nimi ja muud andmed (kui ei ole KrMS § 67 alusel muudetud anonüümseks või taotlenud § 74 lg 3 järgi andmete protokollis mittemärkimist);
- 5) toimingu eesmärgi, õiguste ja kohustuste selgitamine (protokollis võetakse tutvustamise ja hoiatamise kohta vastavalt KrMS § 146 lg 4 ja § 68 lg 2 allkiri);
- 6) ülekuulamise käik ja tulemused (protokollis kantakse üksnes tõendamiseks vajalik);
- 7) tehnikavahendite kasutamine;
- 8) märkused ja avaldused, vajadusel toimingu käigus teatavaks saanud andmete avaldamise lubamatus.

Lisaks kantakse protokollis veel:

- 9) märke protokollis ja videosalvestamise tutvustamise kohta ja kõikide isikute allkirjad;
- 10) protokollis lisad (nt videosalvestus, foto, joonis).

Ülekuulamise käigu ja tulemuste talletamine võimaldab säilitada tõendusteavet, tagab tõendi hilisema kättesaadavuse lisaks ülekuulajale ka teistele antud õigusmõistmise protsessiga seotud isikutele ning võimaldab kontrollida temas sisalduva tõendusteabe kogumise seaduslikkust ning teabe enda usaldusväärsust. (Krüger 2008: 6) Prof. Herbert Lindmäe nimetab videosalvestust protokollide täielikkuse tagamise vahendiks (1995: 19).

KrMS § 150 lg 2 sätestab, et kui menetlustoiming salvestatakse, antakse salvestis toimingu lõpus osalejatele kuulata või vaadata. KrMS § 152 sätestab menetlustoimingu protokollide tutvustamise. Kuna videosalvestamise ajal protokollide üldjuhul ei täideta, võimaldab see menetlejal keskenduda ülekuulamise sisulisele küljele. Kuigi KrMS § 147 lubab ülekuulamise juures kasutada protokollija abi, kasutatakse seda kohtueelses menetluses harva ning ei ole autori arvates soovitatav lapse ülekuulamise juures, sest suurendab ülekuulamise ruumis olevate isikute arvu, mis ei pruugi hästi mõjuda lapsega suhtluskontakti saavutamiseks ja ülekuulamiseks. Protokoll koostatakse videosalvestuse põhjal. Praktikast tähendab see, et protokoll saab vormistatud alles mitme tunni või isegi mitme päeva pärast. Seetõttu ei ole otstarbekas lasta ülekuulamisel osalenud isikutel oodata protokollide „valmimist”, vaid leppida kokku aeg, millal toimub protokollide ja vajadusel ka videosalvestuste tutvustamine. KrMS § 146 lg 4 sätestab, et menetlusosalise allkiri võetakse protokollide sissejuhatusse õiguste ja kohustuste tutvustamise kohta ning KrMS § 152 lg 4, et protokollidele kirjutavad alla kõik toimingus osalenud isikud. Seega, peab protokollil olema vähemalt kaks ülekuulatava allkirja. Allkirja ei saa võtta väikeste laste käest, kes ei oska oma nime kirjutada. Praktiseeritud on, et laps joonistab midagi allkirja koha peale. Kuigi KrMS 152 lg 5 lubab menetlejal ainult protokollidele alla kirjutamise keeldumise või isiku füüsilise puude korral teha vastava märke allkirja puudumise põhjuse või võimatuse kohta, võiks seda sätet laiemalt tõlgendada ja ka väikse lapse puhul teha vastav märge. Teine võimalus on, et protokollidele võiks alla kirjutada hoopis lapse seaduslik esindaja (näiteks lapsevanem), kes küll ei viibinud ülekuulamise juures, kuid kellele antakse protokoll hiljem tutvumiseks. Allkiri näitab sel juhul, et lapsel on olemas reaalne esindaja, kes täidab oma osa. Kuna seaduslikul esindajal on ka kõik kannatanu õigused, välja arvatud kannatanu nimel ütluste andmine, on ta sel juhul nende õiguste ja kohustustega ka tutvunud. Samas, KrMS ei sätesta, et ülekuulamise juures mitteviibinud isik võiks protokollide allkirjastada.

Tõendi vormile esitatavate nõuete olulisust rõhutas Riigikohtu kriminaalkolleegium 25. mai 2006. aasta määruses. Kolleegium märkis, et kui seadus sätestab tõendina uurimistoimingu või kohtuistungiga protokollid, peavad need dokumendid olema vastavuses vastavalt KrMS 3. peatükis või KrMS § 155 esitatud nõuetega. (3-1-1-50-06 - RT III 2006, 22, 202)

Ülekuulatava väljaütlemised tuleb saada seaduskohaseid, kriminaalmenetluse printsiipe (põhimõtteid) ja tõendite kogumise üldtingimusi (KrMS § 9 lg 3 ja § 64) järgides. Kuna ülekuulamine on eelkõige menetleja ja ülekuulatava vaheline inimlik kontakt, puudutavad nõuded eelkõige ülekuulamisele allutatud isikute inimväärikat kohtlemist, nende põhiõiguste tagamist ning huvidega arvestamist, samuti ka menetlejaid puudutavaid kohustusi. Tõenduste kogumise seisukohalt efektiivse, seadusnõuetele ja isiku huvidele vastava ning usaldusväärse ülekuulamise läbiviimise aitab tagada kriminalistika eriosa, menetlustaktika nõuete ja soovitude järgimine.

Vaatleme järgnevalt kannatanu ülekuulamise põhilisi nõudeid. KrMS § 8 lg 1 p 1 sätestab, et uurimisasutus on kohustatud seaduses sätestatud juhtudel menetlustoimingut (ülekuulamist) rakendades selgitama menetlusosalisele menetlustoimingu eesmärki ning tema õigusi ja kohustusi. Ülekuulamise eesmärgi selgitamine arvestab eelkõige ülekuulatava huvidega, vähendab ärevust ja teadmatust ülekuulamise enda ning tuleviku suhtes. Kannatanut võib huvitada, mis on tema ütluste tagajärg, mis saab kurjategijast, kes saab teada teda puudutavatest delikaatsetest üksikasjadest jne. Videosalvestamise puhul teavitatakse isikut eelnevalt vastavalt KrMS § 64 lg 3 videosalvestamisest ja selle eesmärgist, vajadusel selgitatakse ka kes salvestist näevad ja mis salvestisest edasi saab. Kannatanule tema õiguste ja kohustuste tutvustamine ning arusaadavaks tegemine on üks ausa menetluse põhimõtteid. Põhilised kannatanu õigused ja kohustused on kirjas KrMS § 38s. Lisaks on kannatanu õigusi ja kohustusi veel terve hulk erinevates KrMS §des: 41; 10 lg 1, 2; 161 lg 1; 50 lg 1; 53 lg 1; 162 lg 2; 138-140; 141¹- 141³; 164; 170; 172; 173; 175-176; 178; 182; 184; 187; 188; 191; 203-203²; 206-208; 214. Kuna kannatanule kohaldatakse ka tunnistaja kohta sätestatud, kehtivad kannatanule lisaks kõik tunnistajale ettenähtud õigused ja kohustused KrMS §des 66 lg 3; 71-73; 68 lg 1-4, 6; 67; 69 lg 1; 70; 74 lg 3, 4; 138-140; 10 lg 1, 2; 16 lg 1; 214. Urmas Krüger leiab, et ka eelpoolloetletud KrMS § 38 mitteesinevaid kannatanu õigusi ja kohustusi on menetleja kohustatud menetlusosalisele tutvustama. (2008: 14-15) „Alla 14aastastele isikutele tuleb nende õigusi

ja kohustusi selgitada nende arusaamisvõimele kohases keelekasutuses ning nende suhtlemiskogemusega sobituval viisil“ (Krüger 2008: 75). Väiksele lapsele õiguste selgitamisel tuleks kontrollida arusaamisküpsust (Kergandberg, Sillaots 2006 : 263).

Menetlusosalisele tema õiguste ja kohustuste tutvustamisse ei tohi suhtuda pealiskaudselt. Riigikohtu kriminaalkolleegium on korduvalt väljendanud oma seiskohta, seda viimati 02.05.2007. aasta otsuses, et õiguste selgitamisse on lubamatu suhtuda formaalselt. Õiguste selgitamine tähendab vastavate menetlusõiguse sätete suulist avaldamist ja nende sisu lahtimõtestamist menetleja poolt. (3-1-1-6-07 - RT III 2007, 19, 156)

Autor leiab, et lapsele ei ole koheselt vaja tutvustada kõiki kannatanu õigusi ja kohustusi eeskätt sellepärast, et mitte koormata last liigselt temale võõraste ja arusaamatute mõistetega. Kindlasti tuleks lapsele tema iga arvestavas vormis selgitada neid õigusi ja kohustusi, mis on otseselt seotud eelseisva ülekuulamisega ning mille realiseerimine ei sõltu või sõltub ainult teatud tingimustel seaduslikust esindajast. Nendeks oleks:

1. Osalema menetlustoimingus ning alluma korraldustele (KrMS § 38 lg 2 p 1).
2. Tunnistaja taotlusel ei märgita ülekuulamisprotokollis tema elukohta või õppeasutuse nimetust (KrMS § 74 lg 3). Miks mitte ka sidevahendi numbrit. Selgitada kindlasti, kui kahtlustatav on võõras.
3. Õigus anda ütlusi või keelduda ütluste andmisest iseenda või lähedase vastu (KrMS § 38 lg 1 p 3).
4. Tunnistaja on kohustatud andma tõeseid ütlusi (KrMS § 66 lg 3).
5. Tunnistajal on õigus kirjutada ütlus omakäeliselt (KrMS § 68 lg 1). Juhtudel kui lapsel on raskusi end verbaalselt väljendada ja oskab kirjutada.
6. Tunnistaja võib ütlust andes kasutada raskesti meelespeetavate andmete kohta märkmeid ja muid vahendeid (KrMS § 68 lg 3). Näiteks mobiiltelefon, päevik jms.
7. Esitada tõendeid (KrMS § 38 lg 1 p 4). Lastel võivad olla sissekanded päevikus, failid arvutis, fotod, saadetud ähvardavad sõnumid jms.
8. Esitada tsiviilhagi (KrMS § 38 lg 1 p 2).
9. Tutvuda menetlustoimingu protokolliga (KrMS § 38 lg 1 p 6).
10. Kohustus ilmuda uurimisasutuse kutsel (KrMS § 38 lg 2 p 2).

Kõigi eelpoolloetletud õiguste ja kohustuste ettelugemine ja selgitamine lapsele ülekuulamise alguses ei ole otstarbekas järgneval põhjendusel. Kui menetleja ei selgita

lapsele ülekuulamise isikuandmete tuvastamise osas, et ülekuulamisprotokoll ei pea ilmtingimata tema elu- või õppekohta märkima, kui ta ei soovi, siis ütluste andmise faasis on selline õiguse selgitamine hilinenud. Tõe rääkimise kohustus ja selle vajalikkuse selgitamine tuleb teha loomulikult vahetult enne ütluste andmist, kuid näiteks võimalike asitõendite olemasolust ja nende esitamise õigusest on otstarbekohane rääkida alles siis, kui küsitlemisega on sinnamaale jõutud. Lapsele tekitatud kahjust (seega ka võimalikust tsiviilhagist) saab rääkida samuti küsitlemise käigus või lõppjärgus, kui tuntakse huvi millist kahju laps kandnud on, kuidas ennast tunneb, missugused uued hirmud on tal tekkinud. Kannatanu kohustustest saab veelkord rääkida ülekuulamise lõppfaasis, kui selgitatakse, et see ei pruugi olla viimane kord kui kohtutakse. Seega saab lapsele tema kannatanu õigused ja kohustused suuremal või vähemal määral ära selgitatud ülekuulamise isikuandmete tuvastamise-, ütluste andmise- ja lõppfaasis. Liiga pikk, detailne ja lapsele arusaamatute õiguste ja kohustuste selgitamine võib lapsele olla väsitav.

Lapsele raskesti arusaadavaid õigusi ja kohustusi tuleks selgitada esmajärjekorras lapse seaduslikule esindajale, kellel oleks sellisel juhul võimalus neid realiseerida. Omaette probleemiks on väga väikesed lapsed, kes ei hooa üldse õiguste ja kohustuste sisu. Kas sellisel juhul jätta üldse õiguste ja kohustuste selgitamine ära? Autor ei näe kehtiva õiguse valguses muud lahendust, kui kaasata menetlustoimingu juurde seaduslik esindaja (lapsevanem või advokaat) ja selgitada õigused ning kohustused viimase juuresolekul.

Üheks kõige olulisemaks kohustuseks on tunnistaja (kannatanu) kohustus anda tõeseid ütlusi, kui ütluste andmisest keeldumiseks puudub seaduslik alus KrMS § 71-73 järgi (KrMS § 66 lg 3). KrMS § 74 lg 1 p 2 sätestab, et tunnistaja ülekuulamisel selgitatakse, mis laadi suhted on ülekuulataval kahtlustatava või kannatanuga. Õigus keelduda ütluste andmisest iseenda ja oma lähedaste vastu tuleneb Eesti Vabariigi põhiseaduse (PS) § 22 lg 3st. Euroopa inimõiguste kohtu kohtunik Rait Maruste kirjutab, et nimetatud norm keelab üheselt igasuguse nii psüühilise kui ka füüsilise sunni tunnistuse andmiseks iseenda kui ka oma lähedaste vastu (2004: 391). Kriminaalmenetluse seadustikus on õigus ütluste andmisest keelduda isiklikel põhjustel sätestatud § 71. Nimetatud põhiõiguse (PS § 22 lg 3) kasutamine eriti lapsealiste⁵ kannatanute puhul, kui kahtlustatavaks on lapsevanem või muu lähedane, võib olla problemaatiline, sest olles kuulnud selgitust nimetatud õigusest,

⁵ Mõiste lapsealisus, tuleneb karistusseadustikust (KarS) ja tähendab nooremat kui 14aastast isikut (vt näiteks KarS § 145)

võivad paljud neist keelduda ütluste andmisest lähedase vastu, tihti iseenda turvalisuse hinnaga. Enamasti on selle põhjuseks hirm ja/või lojaalsus⁶ kuriteos kahtlustatava lähedase ees. Juhul kui lapskannatanu seda õigust kasutab võib jätkuda ka kuriteo toimepanemine. Menetlejal jääb üle ainult selgitada, mida selline põhiõiguse kasutamine endaga kaasa võib tuua. Riigikohtu kriminaalkolleegium on 20. märtsi 2002. aasta otsuses väljendanud seiskohta, et kui PS § 22 lg 3 sätestatud põhiõiguse teavitamiskohustus on jäänud menetleja poolt täitmata, ei saa isiku poolt antud ütlusi lugeda lubatavateks tõenditeks ning tegemist on kriminaalmenetluse olulise rikkumisega. (3-1-1-25-02 - RT III 2002, 12, 128) Seega, võib kohus lapsele nimetatud õiguse mitteselgitamist, vaadelda olulise kriminaalõiguse rikkumisena.

Alaealisusest tulenevalt, ei oska või ei julge laps tihti teha ratsionaalseid, temale endale kasulikke otsuseid. Kui lapsele on selgitatud õigust keelduda ütluste andmisest lähedase vastu ja ta kasutab seda, tuleb täieliku selguse huvides lapsele selgitada miks peab kurjategija karistatud saama ja millist kahju võib edaspidi sündida. Laps ei oska piiratud elukogemuse tõttu ette näha ühe või teise otsuse tagajärgi. Kindlasti ei tohiks ütluste saamiseks kasutada kavaldamist, meelitamist või lubadusi. Autor arvab, et kui lapse vastu toime pandud kuritegu oma raskuselt eeldab vanemlike õiguste äravõtmist ja põhiõiguse riive on lapse otsestes ja elulistest huvides, võiks näiteks menetlejapoolset põhjalikku võimalike tagajärgede selgitamist või isegi lapse veenmist, ütluste andmiseks oma lähedase vastu, nendel tingimustel vaadelda siiski mitteolulise kriminaalõiguse rikkumisena ja tõendi lubatavuse üle otsustaks kohus.

Ülekuulamise nõuete hulka tuleks arvata ka ülekuulatavale isikule vaba jutustuse võimaluse andmine. Kriminaalmenetluse koodeks (KrMK) § 132 lg 3 sätestas, et ülekuulamine algab ettepanekuga jutustada kõikidest tunnistajale teadaolevatest asjaoludest, millega seoses ta on ülekuulamisele kutsutud. Pärast tunnistaja ütluse ärakuulamist võib uurija esitada küsimusi. KrMSst on selline otsene nõue kadunud, kuid KrMS § 74 lg 4 sätestab, et tunnistaja võib ülekuulamisel, pärast vaba jutustamist, kirjutada ütlused omakäeliselt. Vaba jutustuse võimaluse andmist võib siiski pidada endistviisi ülekuulamise taktika rangeks soovitusel. KrMS § 68 lg 4 keelab esitada suunavaid küsimusi (vaba jutustusest ja suunavatest küsimustest lähemalt p 2.4)

⁶ Hirmust ja lojaalsusest lähemalt p 1.3 lk 23

Ülekuulamisele kehtivaid seadusenoodeid ja taktikasoovitusi on palju ning kõigi nende käsitlemine antud juhul ei ole otstarbekas. Autor leiab, et menetlustoimingud lastega nende ealistest ja arengulistest iseärasustest tulenevalt, ei saagi alati täies ulatuses alluda kehtestatud nõuetele nii, et mõni nõue või soovitus ei saaks mõningal määral rikutud või vastavalt oludele kohandatud. KrMS § 61 sätestab, et ühelgi tõendil ei ole ette kindlaksmääratud jõudu ning kohus hindab tõendeid nende kogumis, oma siseveendumuse kohaselt. Riigikohtu kriminaalkolleegium on 18. aprilli 2005. aasta otsuses asunud seisukohale, et tõendi usaldusväärsus on küsimus sellest, millise kaalu omistab talle tõendi hindaja, kõrvutades ja analüüsid seda koostoimes teiste asjas kogutud tõenditega. Ka juhul, kui isikule ei ole enne menetlustoimingu algust tutvustatud tema õigusi, võib teave, mis saadi selle toimingu käigus, peegeldada tegelikke asjaolusid. Tõendi usaldusväärsest tuleb selgelt eristada küsimust tõendi lubatavusest, ehk siis küsimust sellest, kas menetluskorra rikkumisega talletatud informatsiooni võib üldse tõendite hulka arvata. Tõendi lubatavuse hindamisel tuleb arvestada sellega, et mitte igasugune tõendite kogumise korra rikkumine ei too kaasa tõendi kuulutamist lubamatuks. Tõend on lubamatu üksnes siis, kui tõendi kogumise korda on oluliselt rikutud. Seejuures tuleb hinnata rikutud normi eesmärki ning seda, kas selliseid tõendeid poleks saadud, kui normi rikutud ei oleks. Erinevate tõendite puhul võib samasuguse rikkumise mõju olla erinev. (3-1-1-19-05 - RT III 2005, 15, 148)

Rikkumise olulisuse tuvastamisel peab selgitama, kas menetleja rikkus tõendeid kogudes menetlusnorme teadlikult ja tahtlikult põhjendusega, et ka menetlusnormi rikkumisega saadud tõend on lubatav. Ka mitu mitteolulist menetlusnormi rikkumist võivad koostoimes osutada kriminaalmenetluse oluliseks rikkumiseks. Oluliseks võivad osutada ka üksnes formaalset laadi menetlusnormide rikkumised, kui need esinevad kogu kriminaalmenetluse vältel süsteemselt ja järjepidevalt, sest küsitavaks muutub kogu menetluse õiguspärasus. (Luiga 2008)

Iga laps on kordumatu ja seetõttu on kordumatu ka iga toiming. Standardseid lahendusi ja soovitusi laste puhul ei ole, menetlejad peavad järgima kehtivat õigust ja tegutsema probleemide korral sisetunnet usaldades ja loovust kasutades. Seegi on üheks põhjuseks, miks laste ülekuulamiseks on vaja kogunud ja väljaõppinud spetsialiste.

1.3 Alaealise kannatanu ütlus ja selle usaldusväärsust mõjutavad asjaolud.

Laste tunnistustesse on pikka aega suhtunud skeptiliselt, kuid paljud viimase aja uuringud näitavad, et lapstunnistajad on õige ja eakohase kohtlemise ning küsitlemise korral sama usaldusväärsed kui täiskasvanud. Sama sündmust tajuvad, kogevad ja mõtestavad 1aastane, 3aastane, 13aastane ja 30aastane vägagi erinevalt, kuigi nad võivad väliselt isegi sarnaselt käituda (Kikas 2008: 13).

Selleks, et last edukalt üle kuulata ei ole vaja teada lapse arengu iseärasusi peensusteni, kuid on vaja elementaarset arusaama sellest, kuidas laps mõtleb ja suhtleb, mida ta mäletab ja kui täpsed või usaldusväärsed on tema mälestused. Samuti seda, kuidas laps mõistab mõisteid nagu näiteks pikkus, vanus, aeg, tõde, saladus, sugu ja millised on tüüpilised lapsepõlve hirmud. Lapse bioloogilise vanuse põhjal ei saa veel teha järeldusi konkreetse lapse võimete kohta. Ühevanuste laste mõtlemise ja suhtlemise tase võib suuresti erineda, sest igal lapsel on olnud erinev tunnetusprotsesside areng ja eelnev õpikogemus. Laps, kes on jäetud vanemliku tähelepanuta ja kasvatuseta, on tõenäoliselt vähem arenenud kui laps, kes on saanud igakülgset tähelepanu ja keda on arendatud. (Wilson, Powell 2001: 1)

Mida rohkem inimene teab midagi mingist asjast, seda lihtsam on tal seda meenutada. Näiteks võib väike laps teada oma lemmikraamatut üksikasjadeni peast, kuid ei tea, kuhu ta pani oma kinga. Seda seetõttu, et inimeste mälu talletab isikule olulist teavet. Näiteks võib vägistamise puhul lapse jaoks oluline olla mitte suguühendus kui fakt, vaid hirmutunne, et ta võib vägistaja keharaskuse all lämbuda ja asjaolu, kas suguühendus toimus või mitte, ei oska ta kirjeldada. Lapse võime meenutada sündmust või tegevust sõltub sellest kui palju eelteadmisi tal sellest on. Näiteks korduva seksuaalse rünnaku alla sattunud laps oskab kindlasti rohkem toimunust rääkida kui esmakordselt rünnatud laps. Mälu on keeruline ja seda mõjutavad sündmuse ajal ning meenutamisel mitmed tegurid, nagu toimu aeg ja korduvus, kogetud stressi tase, millele lapse tähelepanu oli suunatud, kui pikk on aeg kuriteo ja küsitlemise vahel ja ka ümbritsejate suhtumine. Mõningatel juhtudel võib laps mäletada väga üksikasjalikult, täpselt ja püsivalt. Isegi 3aastane laps võib esitada täpset teavet aastataguse sündmuse kohta, ehkki nii võime meenutada kui ka väljendusoskus suureneb vanuse kasvades. (Wilson, Powell 2001: 2-5)

3-7aastase lapse mõtlemine on valdavalt tavakogemuste põhine: „ma ise nägin”, või keegi lapse jaoks autoriteetsetest isikutest ise nägi ja ütles. Selles eas laps püüab määratleda, kes on hea ja kes on halb, kes käitub õigesti ja kes valesti. Nad on oma suhtumises väga vahetud ega oska teha kompromisse. Täiskasvanud on eeskujuks ja autoriteediks, mistõttu täiskasvanu suhtumine on väga oluline. (Saarits 2008: 84-85) Väike laps õpib sõnu täiskasvanutelt ja kasutab neid mehhaaniliselt kindlates kontekstides ja sarnaselt täiskasvanuga. Seetõttu paistab vahel, et laps mõtleb nagu täiskasvanu. Samas võivad lapsed kasutada samu sõnu hoopis teises tähenduses kui täiskasvanud. Eelkooliealiste laste puhul on eriti raske aru saada, missugune on lapse „tegelik” ettekujutus ja arusaam. Lastel on raske end väljendada ning kasutavad sageli täiskasvanutelt kuulnud väljendeid. (Kikas 2008: 106-108)

7-8aastase lapse mõtlemine muutub vähem mehaaniliseks ja rohkem abstraktseks⁷. Kuni selle vanuseni on lapsel raske sündmuste ja inimeste käitumise põhjusi ja tagajärgi omavahel seostada, lapsel võib olla raske mõista, et kellegi käitumine tema suhtes on kavatsuslik ja pahatahtlik. Näiteks ei pruugi laps mõista, mida tähendab seksuaalne ärakasutamine ja peab seda normaalseks või isegi lõbupakkuvaks käitumiseks. Kui selline käitumine ei tekita lapses negatiivseid tundeid, ei kaeba ta toimunu üle. (Wilson, Powell 2001: 16-17)

Lapse ajataju ja meenutamisevõime on seotud tema rutiinsete sündmustega nagu magamaminek, lemmiksaate vaatamine, sünnipäev, jõulud, koolivaheaeg jms. Nad ei oska spontaanselt kirjeldada minevikus toimunud sündmuste aega. Minevikus toimunud sündmuste meenutamiseks sobivad küsimused: millises klassis laps käis; kas oli koolivaheaeg; mida televiisoris parasjagu näidati; millised sotsiaalsed üritused olid sellel ajal. Näiteks: "Kas see oli enne või pärast jõule?", „Kas see oli koolipäev või nädalavahetus?" Lapsed ei oska tavaliselt vastata ka küsimusele, kui kaua miski toimus. Neil on lihtsam aru saada ajavahemikest „terve päev“, „pool päeva“ või „vähem kui pool päeva.“ 4-5aastased lapsed saavad aru sündmuse toimumise ajast päevas (hommikul, pärastlõunal, magamamineku ajal), samal ajal kui 6-8aastased ja vanemad on võimelised nimetama ka nädalapäevi. (Wilson, Powell 2001 6-7)

⁷ Abstraktne- mõtteline, meeltega tajumatu, mittekonkreetne. Eesti õigekeelsussõnaraamat 2006.

Eelkooliealised lapsed ei saa tavaliselt aru abstraktsetest mõõdetest nagu pikkus, vanus, kaal. Laps tunnetab maailma meeleorganite kaudu. Tavaliselt on kasulik sel juhul kasutada võrdlusi. Vanuse puhul lasta võrrelda kellegi tuttava täiskasvanuga. Väike laps võib vanuse hindamisel öelda kõige suurema arvu mida ta teab, näiteks 20, kui isik kelle vanust hinnatakse, on lapse jaoks vana. Pikkuste ja suuruste puhul võib samuti kasutada võrdlust kellegagi, keda laps hästi teab, või lasta kujundlikult ette näidata.

Üldiselt teevad juba 2-3 aasta vanused lapsed vahet, kes on poiss ja kes tüdruk, 4-5aastased võivad omada mõningaid teadmisi rasedusest (emad saavad lapsi). Veidi vanemad lapsed võivad kirjeldada meeste-naiste rolle, mis on mitteseksuaalset laadi, kuid puberteedile lähenedes teadmised täiskasvanute seksuaalsest erinevusest täienevad pidevalt. Laste arusaam soolistest erinevustest ei ole seotud üksnes vanusega, vaid ka sellega, millist teavet ta on saanud ja millised varasemad isiklikud kogemused tal on. Lapse teave seksuaalsusest võib olla ka ainult paljasõnaline. Laps võib suhtlemisel kasutada sõnu ja lauseid, mis jätavad mulje tema laialdastest teadmistest, kuid kui paluda lapsel selgitada, mida tema poolt öeldu tähendab, ei pruugi ta seda osata. (Wilson, Powell 2001: 8)

Tõde on laste jaoks üldiselt see, mis päriselt juhtus ja vale midagi, mis ei juhtunud. 4-6 aastased lapsed on vale koha pealt väga tundlikud ja märkavad seda kohe. Laps peab selles vanuses valeks ja valetajaks igasugust valeavaldust, olenemata kavatsusest petta (nt "Ma olen neli mitte viis, Sa oled valetaja!"). Täiskasvanutele sarnanev arusaam valetamisest hakkab arenema umbes 8aastaselt kui laps hakkab aru saama, et valetamisega kaasneb kavatsus petta. Samuti mõistab laps kuidas rakendada erinevaid valesid eri olukordades. (Wilson, Powell 2001: 14) Suhtlemisel 8-10 aastastega võib apelleerida tema kohusetundele ja arusaamisele, et inimene peab olema aus ja õiglane.

Selle eani, kuni laps ei oska valetada, ei oska ta ka saladusi hoida. Seega, on 2-3aastasel lapsel raske hoida saladusi ning see paistab kohe välja. 4-6aastane laps võib saladusi juba hästi hoida. Lapsele on saladuse hoidmise reegel siduv, ta mõistab, et teab midagi mida teised ei tea. Laps mõistab, et saladusest rääkimisel võib saladuse usaldanu olla tema peale solvunud või vihane. (Wilson & Pipe 1995 ref Wilson, Powell 2001:16) 7-9 aastane laps oskab otsustada, millal võib saladusest rääkida ja millal võib selle rääkimine mingi ebameeldiva tagajärje tuua. Üle 9aastased lapsed saavad aru, kellele võib saladusest

rääkida ja millal on vaja saladusest rääkida. Soovides lapse käest saladust teada saada, tuleb esmalt luua usalduslik suhe. (Wilson, Powell 2001: 15-16)

Uuringud laste hirmude kohta on kinnitanud, et üle maailma on erinevatest kultuuridest pärit lastel märkimisväärselt sarnased hirmud. Kui 9aastaseid lapsi paluti järjestada 20 elusündmust selle järgi, kui hirmutavad või nende elu segipaikavad need on, siis esmane hirm iga maa laste hulgas oli sama- hirm kaotada oma vanemat. Sellele tähtsusetult lähedased olid sündmused, mis olid seotud isiksusliku läbikukkumisega ja enesehinnangu järsu langusega, tekitades lastes piinlikkust, kimbatust ja häbi. (Raielo, Laste hirmud 18.03.2009) Kui laps on oma vanemate vägivallatagude ohver, tuleb arvestada, et lapsed on tihti oma vanematele äärmised lojaalsed. Lastepsühhaater Mogens A. Lund kirjutab, et lapsed tunnevad perekonnas toimuva ees alati suurt vastutust, sest arvavad endal juhtunud süüid olevat. See tuleb sellest, et lapsed arvavad, et suurem osa toimuvast sõltub nendest ja nende tegevusest. (Lund 2007: 225) Mare Tuisk viis 2001/2002 aastal ühes väikelinna tavakoolis läbi uurimuse, milles keskenduti laste vajaduste rahuldamisvõimalustele ning nende afektiivse käitumise tagamaadele. Uurimusest selgus muuhulgas, et uuritud lapsed olid nii kodustele kui ka õpetajatele äärmiselt lojaalsed. „Ka agressiivsetele lapsevanematele jagatakse hellust ja väheseidki ühiseid ettevõtmisi ning peretraditsioone väärtustavad lapsed kõrgelt.” (2002: 78-81)

Rudolf Steiner on öelnud, et lapsesse tuleks suhtuda nii, nagu oleksid tal silmad ja kõrvad üle kogu keha (Gustavson 2004 :22). Eriti eelkooliealiste laste tundmuste läbielamine on tugev, kohati isegi üliemotsionaalne. Rõõm, üllatus, huvi, kaastunne, armukadedus, viha, solvumine, häbi, vastumeelsus, ebamugavus väljenduvad lapse pilgus, miimikas, žestides, kõne intonatsioonis, hääletoonis ja kehakeeles ning annavad ilmekalt informatsiooni läbielatud tundmustest. (Saarits. Ü, 2008: 84-85) Just laste meelte avatus ja suhtlemise mitteverbaalsed märgid on veelgi üheks põhjuseks miks laste ülekuulamisi tuleks videosalvestada. Autor võib enda kogemustest lastega öelda, et lapsed jäävad pigem vait kui valetavad ja kui valetavad, siis kas ise usuvad seda mida räägivad või on nende vale kergesti läbinähtav. Kahtluste korral, tuleks lapsele toimunu kohta esitada küsimusi mitme erineva nurga alt (Männamaa 2008: 163).

2 UURIMUS ALAEALISE KANNATANU ÜLEKUULAMISE VIDEOSALVESTAMISE LÄBIVIIMISEST LÕUNA POLITSEIPREFEKTUURIS

2.1 Uuringu olemus, eesmärk ja kogutud andmete esitlemine

Käesoleva lõputöö uuringu käigus koguti andmeid Lõuna Politseiprefektuuris ajavahemikus alates 01.02.2005.a kuni 15.05.2008.a läbi viidud kahekümne neljast alaealise kannatanu videosalvestatud ülekuulamisest ja ühest alaealise tunnistaja ülekuulamisest. Andmeid videosalvestuste olemasolu kohta kriminaaltoimikutes saadi politsei infosüsteemis „POLIS“ digitaalsel kujul olevatest kohtueelse menetluse kokkuvõtetest, juhul kui menetleja oli kokkuvõttesse märkinud ülekuulamise protokollis lisana videosalvestuse olemasolu. Kõik uuringuks kasutatud kriminaaltoimikud olid saanud kohtulahendi Tartu Maakohtus. Toimikutega tutvumiseks andis loa Tartu Maakohtu esimees Donald Kiidjärv. Kuna autoril puudusid tehnilised vahendid VHS⁸- kassettidele talletatud salvestiste vaatamiseks, koguti andmeid vaid CD⁹- ja DVD¹⁰- plaatidele talletatud ülekuulamistest.

Uurimismeetodiks on kvantitatiivne uuring. Uurimistöö objektiks on videosalvestatud ülekuulamine ja aineseks alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste läbiviimine ja talletamine. Uuringu eesmärgiks on välja selgitada alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste läbiviimise ja talletamise praktika Lõuna Politseiprefektuuris ning ülekuulamiste vastavus kehtivatele kriminaalmenetluse sätetele ning menetlustaktika nõuetele ja soovitudele. Lõputöös püstitatakse hüpotees: Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamised on Lõuna Politseiprefektuuris läbi viidud kriminaalmenetluse norme ning menetlustaktika nõudeid ja soovitusi järgides. Uuringu eesmärgi täitmiseks ja hüpoteesi tõestamiseks koguti andmeid järgmiste objektiivselt ja subjektiivselt hinnatavate kriteeriumide kohta:

⁸ inglise k. Video Home System

⁹ inglise k. Compact Disk

¹⁰ inglise k. Digital Versatile Disc

- 1) ülekuulamise algusaeg ja kestus;
- 2) ülekuulamise rakendamine;
- 3) küsitlemise tehnikad, abivahendite kasutamine, lubadused;
- 4) ülekuulamise ruumi valik, tehniliste seadmete paigutus, video- ja heli kvaliteet;
- 5) ülekuulamises osalejad ja osavõtjad, nende roll;
- 6) muud tähelepanekud.

Andmeid koguti ülekuulamisprotokollidest ja videosalvestustest visuaalse vaatamise ja kuulamise teel. Vajalikke andmeid ei kopeeritud, vaid tehti neist väljakirjutused. Isikuandmetest, kuupäevadest ja sündmuste üksikasjadest väljakirjutusi ei tehtud ning neid andmete tõlgendamisel ei kasutatud. Andmete esitlemisel ja tulemuste tõlgendamisel lähtutakse andmete üldistamisest ning konkreetseid viiteid toimikutele ning menetlejatele ei tehta. Vaatamata asjaolule, et üks videosalvestatud menetlustoiming on tunnistaja ülekuulamine, ei too autor andmete esitlemisel ja tõlgendamisel seda eraldi välja ja kasutab kannatanu mõistet.

Uuringuks kasutatud 25 videosalvestatud ülekuulamist asusid 17. erinevas kriminaaltoimikus. Tartu kohtumajas uuriti ühtteist-, Võru kohtumajas kuut-, Viljandi kohtumajas viit-, Jõgeva kohtumajas kahte- ja Põlva kohtumajas ühte ülekuulamist. POLISes olevate kohtueelse menetluse kokkuvõtete põhjal Valga kohtumajas olevates toimikutes alaealiste videosalvestusi ei olnud. Videosalvestatud ülekuulamised viidi läbi 10 erineva Lõuna Politseiprefektuuri naisametniku poolt. Ülekuulamisele allutatud isikute sooline ja vanuseline jaotus on toodud tabelis 1.

Tabel 1. Ülekuulamisele allutatud isikute sooline ja vanuseline jaotus.

Sugu/vanus	4a10k	5a	6a	7a	8a	9a	10a	11a	12a	13a	14a	15a
Tüdruk	-	1 ¹¹	2	-	1	2	4	-	2	3	-	1
Poiss	1	-	1	1	-	3	-	1	-	2	-	-

Ülekuulamisele oli allutatud 9 poissi ja 16 tüdrukut, noorim isik oli 4aastane ja vanim 15aastane.

¹¹ Järgmisel päeval 6a sünnipäev

Järgnevates alapunktides ja lõputöö lisas on kasutatud videosalvestustest lausete väljakirjutusi. Autor on järgnevalt uuringu tulemused seostanud teoreetiliste lähtekohtadega.

2.2 Videosalvestatava ülekuulamise ettevalmistamine

„Ülekuulamise tulemuslikkuse tagamiseks on oluline selle hoolikas ettevalmistamine“ (Lindmäe 1995: 22). Üldiselt soovitatakse laps üle kuulata võimalikult kiiresti pärast kuriteosündmuse avalikuks tulemist. Siis on lapsel üksikasjad paremini meeles, kuid ülekuulamist ja ütluste andmist võivad takistada mitmed asjaolud, näiteks vajab laps ravi, üleelamiste tõttu nõustamist, aega rahunemiseks jms. Menetlejad on kirjeldanud juhtumeid, kui lapsega on võimalik kuriteost rääkida alles nädalaid hiljem. Erinevatel lastega tegelevatel spetsialistidel on oma spetsiifilised, ametist tulenevad eesmärgid. Näiteks lastekaitsetöötajal abinõude rakendamine lapse edasiseks kaitsmiseks ja abistamiseks, meditsiinitöötajal lapse ravi küsimuse lahendamine ja politseil tõeste ütluste saamine toimunu kohta. „Mõnikord võivad eri spetsialistide spetsiifilised eesmärgid omavahel vastuollu minna“ (Roomeldi 2007: 126). Vastavalt KrMS § 32 viib menetleja toiminguid läbi iseseisvalt ja § 215 kohaselt on uurimisasutuse nõuded kohustuslikud kõigile. Vastuolude ilmnemisel tuleks siiski lähtuda võimalikult lapse huvidest ning ülekuulamise aja planeerimisel arvestada ka lapsega eelnevalt tegelenud spetsialisti arvamust.

”Menetlustoiming viiakse läbi päevaajal, ajavahemikus kell 7-22” (Lindmäe 1995: 11). Ülekuulamiseks valitud aeg peaks sobima eelkõige lapsele. Aeg ja koht tuleb valida selline, et see ei muudaks oluliselt lapse elurütmi ning oleks tagatud lapse elementaarne privaatsus. Kui laps puudub koolis tundidest, märkavad klassikaaslased seda kohe. Samuti nähakse kui politseitöötajad tulevad last üle kuulama kooli, lasteaeda, haiglasse, korterelamusse. Seetõttu tuleb lapsel hiljem vastata klassikaaslaste, sõprade, pedagoogide, naabrite ja teiste ebamugavatele küsimustele. Tuleb jälgida, et ülekuulamine ei satuks mõne kaua oodatud tegevuse, varem sõlmitud kokkuleppe või huvialaringi ajale. Ka tuleb arvestada lapse vajadustega: söök, jook, väsimus jms. Eelistatuim koht ülekuulamiseks on vastava sisustusega ülekuulamisruum.

Uuringust nähtuvalt salvestati Tartu linnas 17 kannatanu ülekuulamist. Autoril puuduvad täpsed arvulised andmed, millistel aadressidel ja ruumides videosalvestatud ülekuulamised Tartus läbi viidi. Kuna ruumide interjäär ja kaamera asetus oli aastate lõikes erinev, võidi kannatanuid üle kuulata erinevates hoonetes ja ruumides. Autor lähtub sellest, et kõik 17 ülekuulamist toimusid siiski lastele ettenähtud ülekuulamisruumis või mõnes muus mugavamas ja suuremas ruumis. Üks ülekuulamine viidi läbi Põlva politseijaoskonnas menetleja kabinetis, üks Elva konstaablipunkti ruumis, kuus ülekuulamist viidi tausta põhjal otsustades läbi elukohtades. Varaseim ülekuulamine algas kell 09:16, hiliseim kell 16:56.

Ülekuulamine on ainult siis edukas, kui menetleja võidab lapse usalduse ning tal kujuneb ülekuulatavaga suhtluskontakt. Selleks on aga vaja, et menetleja oleks enne ülekuulamist kogunud alaealise kohta vajalikke andmeid. (Lindmäe 1995: 51) Ta peaks teadma lapse nime, täpset vanust, milline on tema arengutase, huvid, kalduvused, iseloomuomadused, millised on seksuaalteadmised (seksuaalkuritegude korral), kuidas käitub kodus ja koolis. Suhtlemise lihtsustamiseks on vajalikud teadmised ka lasteraamatute, mängude ja multifilmide kangelaste jms kohta. Informatsiooni saab lapsevanemate, sugulaste, kasvatajate, õpetajate ja lapse sõprade käest. Kuid sellist informatsiooni tuleks koguda ettevaatlikult ja diskreetselt, et lapse vastu toimepandud kuritegu ei saaks teatavaks neile isikutele, kellel seda vaja teada ei ole.

Mõnikord võib vajalikuks osutada kuriteo kohta täiendava informatsiooni saamiseks või kuriteo avastamiseks ülekuulamisele eelnev vestlus tõendamiseseme asjaolude kohta menetleja ja tulevase ülekuulatava vahel. Ülekuulamisele eelnev liigne küsitlemine tõendamiseseme asjaolude kohta erinevate isikute ja ametniku poolt (nt lapsevanem, õpetaja, sotsiaaltöötaja, patrullpolitseinik, noorsoopolitseinik, menetleja) võib lapses aga ametliku ülekuulamise ajaks tekitada trotsi, sest ta on juba sellest korduvalt rääkinud ega mõista, miks ta jälle negatiivsetest asjaoludest rääkima peab. Selline korduv küsitlemine aga ei olegi praktikas erandlik nähtus, sest tuleb teada saada kas ja mis on juhtunud ning suunata kannatanu õige ametniku juurde. Viimasel hetkel võib veel selguda, et hoopis teine menetleja peaks asjaga tegelema ning suunatakse jälle edasi jne. Seetõttu on paratamatu mõningane eelinformatsiooni kogumine. Halvemal juhul võib tegu olla isikliku uudishimu rahuldamisega erinevate isikute ja ametnike poolt. Riigikohtu kriminaalkolleegium on 22.08.2001. aasta otsuses väljendanud seisukohta, et enne ametlikku ülekuulamist ei tohi

olla lapse sellist üle kuulamist, mille kohta ametlikku protokollu ei ole tehtud. Seetõttu ei nähtu, mida laps rääkis iseseisvalt, mida aga uurija küsimustele vastates. Sisuliselt on tegemist kordusülekuulamisega, mille sisuks on soov, et ta räägiks seda, mida varasema ülekuulamise käigus juba rääkinud on. (3-1-1-80-01 - RT I 2001, 24, 259) Kui lapsega on keegi (lapsevanem, õpetaja, politseinik) eelnevalt kuriteost rääkinud, peaks menetleja välja selgitama, mida laps rääkis ja millistele küsimustele vastas. Erialakirjanduses on laialt levinud seisukoht, et mida vähem on last enne ametlikku ülekuulamist küsitletud, seda täpsemad ja tõesemad on lapse vastused.

Menetlejatega vesteldes on selgunud, et ka nemad tunnevad videosalvestatava ülekuulamise ajal ebamugavust ja pinget. Seepärast ei saa vaid mälule lootma jääda ning otstarbekohane on endale ette valmistada järgmised märkmed:

- 1) protseduuriliste nõuete täitmiseks (kuupäev, kellaaeg, osavõtjate tutvustamine, õiguste ja kohustuste selgitamine, ülekuulamise lõpetamine ja muu vajalik loogilises järjekorras);
- 2) tõendamiseseme asjaolud, mis vajavad kriminaalasjas lahendamist: kes, mis, kus, millega, milleks, kuidas, millal (Lindmäe 1998: 5);
- 3) konkreetsed lapsepärased küsimused;
- 4) tühi paber, kuhu saab teha märkmeid ülekuulamise ajal.

Selline ettevalmistus aitab menetlejal ennast kindlamalt tunda ja garanteerib videosalvestatava ülekuulamise täielikkuse ja parema sisulise kvaliteedi.

2.2.1 Menetlustoimingu läbiviijad ja osavõtjad

„Menetlustoimingu osalegu vaid need, kelle kohalolek on hädapärane. Mida rohkem on osalejaid, seda raskem on menetlejal nendega saavutada suhtluskontakti ja menetlustoimingu läbi viia“ (Lindmäe 1995: 11).

Liiga paljude isikute juuresolek ei aita kindlasti kaasa usalduslikkuse õhkkonna tekkimisele lapse ja menetleja vahel. Ka enne ülekuulamist lapsele ülekuulamisruumi, tehnika tutvustamisel ja paikaseadmisel ning menetlejaga suhtluskontakti loomisel tuleb välistada, et ruumis liigub edasi-tagasi kõrvalisi isikuid. Asjasse mittepuutuvad isikud ei

pruugi tajuda lapse tegelikku olukorda. Kui lapse läheduses ollaksegi tõsine, siis ruumist väljudes vesteldakse kolleegidega, naerdakse. Laps võib selliseid üldsegi mitte teda puudutavaid helisid tõlgendada enda üle naermisena või tagarääkimisena. Laps võib karta, et keegi kohalolijatest võib temast kahtlustatavale või tema sõpradele rääkida. Samuti võib ta tunda häbi kartes, et kõik saavad temaga juhtunust teada jms. Seetõttu võiks ülekuulamise ruum asuda hoone sellises osas, kus on vaikne ja kuhu minemiseks ei pea laps läbima tervet asutust.

Kuriteo läbi kannatanud lastega töötamine ei ole igale menetlejale jõukohane. Eelistada tuleks vastava väljaõppe saanud inimest. Sellise puudumisel tuleb valikul arvestada menetleja võimet suhelda lastega, isiksuseomadusi, kogemusi lastega töötamisel ja isegi välimust. Arvestama peaks, et lapsed tajuvad väga hästi kehakeelt ja muud mitteverbaalset suhtlemist, nad loevad informatsiooni täiskasvanu hääletoonist ning liigutustest. Lapsed tajuvad tegelikke hoiakuid, kuigi sõnades võib täiskasvanu hoopis midagi muud väljendada. (Tuuling 2008: 185) Küsitleja võib anda tahtmatuid märke, mis võivad mõjutada lapse vastuseid. Vastuseid mõjutavad nii küsimuste sõnastus, esitamise viis, lapse vastuste valikute kinnitamine, lapse motiveerimise viisid, intervjuerija hääletoon, žestid. (Sattler 2001 ref Männamaa 2008: 165) Ülekuulaja valikul tuleb vahel arvestada ka lapse soolisi eelistusi. Poisil võib raske olla naismenetlejale oma üleelamistest rääkida ja vastupidi. Seda peaks lapse käest eelnevalt küsima.

Politseipeadirektori 18. märtsi 2008 aasta käskkiri nr 92 „Õigusvastase teo toime pannud ja abi vajavate laste kohtlemise juhend” sätestab, et politseiprefektuuridel tuleb määrata politseiametnikud, kelle põhiülesandeks ametijuhendi järgi on süüvõimeliste laste poolt ja laste suhtes toime pandud kuritegude menetlemine. Lõuna Politseiprefektuuris on 17.03.2009. aasta politseiprefekti käskkirjaga nr 53, alaealiste poolt toimepandud kuritegusid määratud menetlema 90 politseiametnikku ja alaealiste suhtes toimepandud kuritegusid määratud menetlema 44 politseiametnikku. Näiteks Valga kriminaalpolitseiosakonnas on alaealiste suhtes toimepandud kuritegusid määratud menetlema seitse politseiametnikku ja Viljandi kriminaalpolitseiosakonnas kuus politseiametnikku, mis ei vasta autori arvates põhimõttele spetsialiseerunud menetleja vajalikkusest, mida on pidanud oluliseks rõhutada ka Riigikontroll oma 2002. aasta aruandes „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses.” Selline töökorraldus võib tähendada, et kuriteo ohvriks langenud lapsed jagunevad erinevate menetlejate vahel, mistõttu ülekuulamisi lastega viiakse ühe menetleja kohta läbi

harva ning seega väheneb kogemus, oskused ja professionaalsus. Näiteks Võru kriminaaltalituses on alaealiste suhtes toimepandud kuritegusid määratud menetlema kaks kriminaaltalituse politseiametnikku.

KrMS kohustab alla 14aastaste laste puhul kaasama ülekuulamise juurde psühholoogi, pedagoogi või sotsiaaltöötaja. Loetletud isikute ülesandeid ja kohustusi menetlustoimingute juures ei ole seaduses ega ka muudes õigusaktides määratletud. Erialakirjanduses märgitakse nende rolliks põhiliselt lapsega suhtluskontakti saavutamine ja lapse toetamine ülekuulamise ajal ning praktikas suhtutakse mõnikord nende isikute osalemise nõudesse formaalselt. Menetlejate ja noorsoopolitseinikega vesteldes selgus, et häid, alaealiste kuriteo ohvritega töötada (suhelda) oskavaid sotsiaaltöötajaid, pedagooge ja psühholooge on paraku vähe, eriti just väiksemates kohtades. Esile tõsteti Tartu Laste Tugikeskuse lastepsühholooge.

Ülekuulamise juures viibiva psühholoogi jt rolli saab menetleja ise lihtsalt suurendada. Tavaliselt kaasavad menetlejad laste ülekuulamise juurde psühholooge, kellega ollakse harjunud töötama ning keda usaldatakse. Hea koostöö võiks lisaks lapse toetamisele seisneda ka teatud määral järelevalves. Kuna menetlejal on videosalvestatava ülekuulamise läbiviimisel niigi palju muresid: salvestusseadmete toimimine, tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamine, lapsega suhtlemine jne, võib kontroll ja tähelepanu kergelt kaduda. Kontrolli kadumine võib seisneda liigses kiirustamises, ebasobivate küsimuste järjestikku küsimises, oluliste asjaolude vahelejätmises, lapse väsimuse, vajaduste, valetamismärkide või vastuseisu mittemärkamises jms. Kõike seda kõrvalt jälgiv psühholoog saab nendele asjaoludele menetleja tähelepanu juhtida ja küsimusi esitada või neid ümber sõnastada.

Salvestustest nähtus, et psühholoog oli kaasatud ka ainukese 15aastase kannatanu ülekuulamise juurde. Ülekuulamiste ajal suhtles psühholoog lapsega või andis nukke või mänguasju kätte 15. korral. Ülejäänud kordadel psühholoog ei sekkunud ning autori arvates puudus ka otsene vajadus. Ülekuulamiste juures viibinud psühholoogide käitumine oli diskreetne ja hooliv, esitatud küsimused üldiselt asjakohased.

Ülekuulamise juurde võib teatud tingimustel lubada ka lapsevanema või muu toetava isiku (sõbranna, sõbra, hea tuttava), kui laps seda vajab ja nõuab või kui see soodustab suhtluskontakti loomist ja tõe tuvastamist. (Lindmäe 1995: 10). Nende isikute puhul tuleb

arvestada võimalust, et asjast võidakse olla liigselt huvitatud ning tegemist võib olla koguni kurjategijaga. Näiteks Kanadas kaasatakse lapsevanem ja toetav isik ainult lapse erinõude korral ja tal ei ole lubatud küsimusi esitada, vahele kommenteerida ega muul moel intervjuusse sekkuda. Teda hoiatatakse eelnevalt, et kui ta midagi eelnimetatud tegevustest teeb, võidakse seda kasutada tema vastu järgnevas menetluses. (Protocol for Videotaping Children's Evidence 15.03.2009) Reeglina pannakse lapsevanem ja toetav isik istuma lapse selja taha või kõrvale niimoodi, et välistada nendevahelised mitteverbaalsed märguanded. Kui lapsevanem või toetav isik on samas asjas tunnistaja, ei kaasata teda lapse ülekuulamise juurde.

Salvestustehnika keerukuse korral või vajadusel kaameraga ülekuulamise ajal ringi liikuda, kaasab menetleja ülekuulamise juurde vastavalt KrMS § 64 lg 4 spetsialisti. Spetsialisti osalemise vajalikkust videosalvestataval ülekuulamisel tuleks hoolikalt kaaluda, eriti juhtudel, kui ülekuulata on vastassoost laps. Autori arvates on oluline, et ka menetleja tunneks elementaarsel tasandil tehniliste vahendite võimalusi ja tööpõhimõtteid vähendamaks võimalust, et videosalvestatav ülekuulamine ebaõnnestub. Praktikast esineb küllalt sageli näiteid, kus ülekuulamise lõpus on selgunud, et kaamera aku on vahepeal tühjaks saanud või puudub salvestisel heli jms. Lõppkokkuvõtteks vastutab siiski menetleja ülekuulamise tulemuslikkuse ja videosalvestuse kvaliteedi eest ning kellegi teise (mõnikord ka spetsialisti) peale lootma jäämine võib osutuda lühinägelikuks.

2.2.2 Ülekuulamise ruum ja kasutatav tehnika

Ülekuulamise ruumile ei ole ja ei saagi esitada kindlaid nõudeid. Erinevad allikad kirjeldavad laste ülekuulamiseks soovitatavat ruumi küllaltki sarnaselt. Ka tehnikale ei ole kindlaid nõudeid esitatud. Üldiselt on soovitatud kasutada tehnikat kvaliteetsetelt tootjatelt. Ruumi sisustamine ja tehnika valik sõltub eelkõige kasutada olevatest ressurssidest.

Ülekuulamise ruum peab soodustama tunnistuste andmist ning ei tohi lapse tähelepanu kõrvale juhtida. Vältida tuleks liiga ametlikku või steriilset keskkonda. Ruumi asukoht tuleks valida selline, et sinna pääsemiseks ei pea läbima tervet hoonet ning ruum ei tohiks asuda suure liiklusega tänava või muu mürarikka piirkonna ligiduses. Kõrvaliste isikute

juurdepääs ruumi tuleb piirata kas hoiatusega uksele ja/või ukse lukustamisega. Ruumil ei tohiks olla aknaid või peaksid olema kaetud tumedate kardinatega. Ruumi seinad peaksid olema värvitud sooja, neutraalset värvi, tapeet peaks olema ilma mustrita. Ei soovitata plakateid ega maale. Põrandal olev vaip võiks olla lühikesekarvaline, et võimaldada põrandal mängida. Mööbel peaks olema mugav ja funktsionaalne. Seda peaks vajadusel olema lihtne ümber paigutada. Soovitatakse ümmargust umbes 0,5 meetri kõrgust ja 0,9 meetrise läbimõõduga lauda, et selle ümber toole paigutada ja puuduksid teravad nurgad, mis võivad last vigastada. Tool või diivan peaks olema väiksema suurusega, et lapsel oleks mugav istuda. Vältida tuleks patjadega istmeid. Mänguasjad, anatoomilised nukud ja muud abistavad vahendid peaksid olema kiiresti kättesaadavad, kuid mitte lapse silme all. (Protocol for Videotaping Children's Evidence 15.03.2009)

Ruumis olevad mänguasjad võiksid olla lihtsamad, puzzled, joonistusarbed, mõned nukud, lasteraamatud. Vältida tuleks tähelepanu liigselt kõrvalejuhtivaid ja müra tekitavaid mänguasju. (Wilson, Powell 2001: 30-31)

Ruum peaks olema piisavalt valgustatud. Vältida tuleks luminofoorvalgustust, mis võib põhjustada kaamera värvimoonutusi, mille tulemuseks on halb pildikvaliteet. Tuleb arvestada ka ruumi akustikaga, et vältida kaja või summutatud heli. Seda on võimalik kõrvaldada akustiliste laeplaatide, rippkardinate, sein- ja vaipkatetega. Kui kasutatakse portatiivset kaamerat ja mikrofoni peavad need asuma diskreetses kauguses. Kasutada võib kahe kaameraga salvestamist, mille puhul üks kaamera oleks suunatud lapsele ja intervjuueerijale ning teine kaamera näitaks kogu ülejäänud ruumi. Kui kasutada ühte kaamerat, tuleb ruumis olevad isikud paigutada niiviisi, et kõikide tegevus jääks kaameras näha. Kaamera peaks asuma madalamal tasemel, umbes kohakuti lapse pea kõrgusega. Tehniliste võimaluste korral võiks kaamerate kaugjuhtimine ja salvestusseadmed asuda teises ruumis. Mikrofonid võivad asuda seinte sees, aga kui laps räägib väga vaikselt võib kasutada ka lapse külge kinnitatavat mikrofoni. Salvestiselt peab täpselt kuulda ja näha olema, mida ülekuulamise ajal räägiti ja mis ruumis toimus. Videokaamera ekraanil peaks olema kuupäev ja kellaeg. Selle puudumisel peaks kaamera vaateväljas olema kell, et kindlaks teha, kas salvestus oli vahepeal katkestatud või häiritud muul moel. Kõik ruumisolijad peavad salvestiselt selgelt näha olema. Kui ülekuulamise kasutatakse abivahendeid, peab nende kasutamine salvestiselt selgelt näha ja arusaadav olema. Ei

soovitata salvestada lapse eraelulisi andmeid nagu elukoht, telefon, küsimusi seksuaalse mineviku kohta jms. (Protocol for Videotaping Children's Evidence 15.03.2009)

Enne lapse saabumist peavad kõik tehnilised seadmed olema kontrollitud ja töövalmis. Kui on vaja kasutada mikrofoni, siis tuleb lapsega teha hääleproov, et reguleerida heli tugevust. (Wilson, Powell 2001: 29-30)

Kanadas on loodud tingimused selleks, et võimaldada uurimismeeskonnal jälgida intervjuud (ülekuulamist) eraldi ruumist. Jälgida soovitatakse kõiki videosalvestatavaid intervjuusid lastega. Jälgimise ruumis on monitor ja tehniliste võimaluste korral ka salvestusseadmed ning kaamerate juhtimine. Selles ruumis võivad vastavalt vajadusele viibida prokurör, kahtlustatava kaitsja ning spetsialist, kes jälgib kaamerate ja salvestusseadmete tööd, Võimalikud on ka tehnilised lahendused, et järelvalve ruumist saadakse vajadusel ühendust küsitluse läbiviijaga. (Protocol for Videotaping Children's Evidence 15.03.2009)

Üldjuhul ei olnud ülekuulamisprotokollidesse kantud ülekuulamiste salvestamiseks kasutatud videokaamerate ja mikrofonide täpseid andmeid. Kõik 25 ülekuulamist salvestati statiivil asuva portatiivse videokaameraga. Vähemalt 10 korda oli kasutatud laual asetsevat mikrofoni. Salvestamiseks kasutati korraga ühte kaamerat. Tehnilisi tõrkeid ei esinenud salvestamisel kordagi. Salvestised olid värvilised.

Enamasti algas salvestamine hetk enne menetleja poolt ülekuulamise rakendamist. Toimingust osavõtjate ja ruumis viibivate isikute tegelik arv ning tegevus ei olnud alati kaamerast nähtav. Ülekuulamisruumis viibivate isikute jäämine kaamera vaatevälja sõltus valitud ruumi suurusest, mööbli asetusest, isikute arvust ja paigutusest, kaamera asukohast ja suunamisest. Väljaspool Tartut salvestatud ülekuulamistel ei olnud ühelgi juhul kõiki osavõtjaid näha enamasti kitsaste tingimuste ja osavõtjate arvu tõttu.

Tabelis 2 kajastatakse ülekuulamise ajal kaamera vaateväljas olevad isikud. Arvestatakse toimingu algusest kuni lõpuni vaateväljas olnud isikuid, ei arvestata toimingu alguses korraks näitamist.

Tabel 2. Ülekuulamise ajal kaamera vaateväljas olevad isikud.

Kaamera vaateväljas olevad isikud ¹²	Kannatanu	Menetleja	Psühholoog, sotsiaaltöötaja, lastekaitse spetsialist	Lapsevanem/toetav isik/prokurör/ teine menetleja
Osalemise kordi (kokku)	25	25	25	11
Näha hästi	25	17	15	4
Näha osaliselt ¹³	-	4	4	2
Ei olnud näha	-	4	6	5

Ülekuulatavad olid üldjuhul näha otsevaates või väikese nurga all ning kaamera oli suunaga rohkemal või vähemal määral ülevalt alla, olenevalt kaamera kaugusest. Tabeli 2 lahtrisse „näha hästi“ kanti ka isikud, kes olid hästi näha, kuid profiilis. Osalejate emotsioonid, miimika ja kehakeel oli kõige paremini näha kui istuti üksteise kõrval või väikese nurga all, laps keskel. Kolmel juhul jäi kaamera liiga kaugemale või suurendus väheseks, ühel juhul oli kaamera kannatanule liiga lähedal ja suunatud ainult talle, mistõttu puudus diskreetsus (lapse korduvad ärevad pilgud silmanurgast kaamera poole).

Spetsialistide ja kõrvaliste isikute viibimine ning roll ülekuulamisruumis ei olnud alati selge. Kõrvalisteks isikuteks nimetab autor isikuid, kes liigutasid videokaamerat kuid keda menetleja ei tutvustanud ülekuulamise rakendamisel. Tabelis 3 kirjeldatakse spetsialisti ja kõrvalise isiku tegevust ülekuulamisel.

Tabel 3. Spetsialisti ja kõrvalise isiku osalemine ja roll ülekuulamisel

Spetsialisti ja kõrvalise isiku osalemine	Protokollis oli spetsialistina märgitud ja videos tutvustati	Protokollis oli spetsialistina märgitud, videos ei tutvustatud	Protokollis ei olnud spetsialistina märgitud, videos ei tutvustatud
Osalemiste arv kokku	2	2	4

¹² Välja arvatud kaamera taga olev isik

¹³ Näha pool pead, nina, jalad

Roll ja ülekuulamise osalemise aeg	1- Kaamera kohendamine, lapsega suhtlemine, kohal ülekuulamise lõpuni 1- Kaamera kohendamine, lahkus ülekuulamise keskel	2- Kaamera kohendamine, kohalolek ülekuulamise kestel aimatav (vaikne vestlus, kaamera liigutamine)	3- Kaamera kohendamine, lahkusid ülekuulamise alguses 1- Kaamera kohendamine, lahkus kui ülekuulamine kestis (laps rääkis kuriteost)
------------------------------------	---	--	---

Tabeli 3 järg

Enamikel salvestustel oli kaamera eelnevalt paika seatud ja selle liigutamist ülekuulamise käigus ei toimunud. Kahel juhul, kohalolijate tutvustamisel, suunati kaamera tutvustamata isikute poolt vastavalt hetkel tutvustatava isiku suunas. Kui kaamera paikneb statiivil ja kõik töötab, puudub autori arvates spetsialistil kohalolekuks otsene vajadus, eriti juhul, kui kuulatakse üle vastassoost last. Ka menetleja peaks jälgima, et ülekuulamist ei alustataks enne, kui tehnika on paigas ning selle korrasolek kontrollitud. Samal ajal võib vestelda muudel teemadel. See välistaks olukorra, et tutvustamata isik kohendab veel kaamerat ja vastassoost laps peab samal ajal enda seksuaalsest kuritarvitamisest rääkima.

Kaamerate vaateväljas kelli ei olnud. Üheksal juhul oli salvestisel kaamera enda kell ja kuupäev. Kaamera või kaamera vaateväljas olev kell on vajalik ülekuulamise aja ja katkestuste registreerimiseks. Ülekuulamise videosalvestamine katkestati kahe ülekuulamise käigus. Neist ühel juhul oli lapsel enne katkestust raskusi kuriteost rääkimisel, kuid pärast katkestust rääkis laps ilusti. Videosalvestuse katkestamine võib kahtlustataval, süüdistataval ja nende kaitsjal tekitada küsimusi meetodite kohta, millega saadi laps kuriteo üksikasjadest rääkima.

Mõnel juhul oli salvestiste heli liiga vaikne, paljudel salvestistel kõlas mõõdukas põrin, mis aga ei seganud ühelgi juhul tekstist arusaamist. Spetsialistidega vesteldes ja katsetades selgus, et suundmikrofoni põrin võib tekkida kui videokaamera on ühendatud vooluvõrku. Katsetega selgus, et kui kaamera töötas akutoitel, põrin puudus. Kaamera akutoitel kasutamise puhul tuleks arvestada, et aku võib kiiremini tühjaks saada kui eeldatud. Mõnel juhul oli ruum salvestamiseks hämaravõitu.

Kaheksal ülekuulamisel kostus ülekuulamise ruumi häirivat müra ja tegevust. Nende kirjeldused ülekuulamiste lõikes:

- 1) korduvad naeruturtsatused ja valjuhäälnelne jutt koridorist;

- 2) koputused ja uksepaugud;
- 3) valjud hääled koridorist, keegi vaatab uksest sisse;
- 4) uksest vaadatakse sisse, menetleja peab käega tõrjuva liigutuse tegema;
- 5) koridorist kostuvad valjud helid, jutukõmin, kotsaklõpsud, telefonihelinad, jutukõmin varjutab kohati salvestise heli;
- 6) koridorist kostub kolinat ja mürinat, uste paugatused;
- 7) häiriv, pikk telefonihelin kõrvalruumis, suure veoauto möödasõit;
- 8) pingelisel hetkel heliseb ruumis telefon.

Häirivad helid kostusid seitsmel juhul Tartus salvestatava ülekuulamise ajal. Ruumid kostusid hästi läbi. See viitab sellele, et menetlejal puudub kaasaegne, alaealiste ülekuulamiseks kohandatud rahulik keskkond. Ruumi heliisolatsiooni on võimalik parandada. Ühe kaameraga salvestades ei olnud võimalik aru saada, kes tegelikult ruumis viibisid ja kes lahkusid. Puuduvad tehnilised vahendid ülekuulamise jälgimiseks kõrvalruumist, mistõttu ülekuulamisruumis viibis koos lapsega mõnikord kokku 4-5 inimest (menetleja, prokurör, spetsialist, lapsevanem).

2.2.3 Ülekuulamisele vahetult eelnev, ettevalmistav tegevus

Uuringud kinnitavad, et paljud lapsed kardavad politsei küsitlemisi uskudes, et nad on midagi valesti teinud. (Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings. 2000. 17.03.2009)

Enne ülekuulamise algust on soovitatav, et menetleja tutvustaks lapsele ennast ja kohalolijaid ning selgitaks lapse kutsumise põhjust ning hajutaks kartused. Seejärel tutvustatakse ülekuulamise ruumi, kui see on lapsele võõras. Lapsel võib lubada ruumiga tutvumiseks vabalt ringi liikuda. Kui laps on endale ise koha leidnud või on ta pandud istuma ettenähtud kohale, tuleb üle kontrollida kas portatiivsete kaamera(te) asukohta on vaja muuta selleks, et kõik ruumisolijad kaamera vaatevälja jääksid. Seejuures tuleb lapsele selgitada, et ülekuulamine videosalvestatakse, samuti seda mis salvestusest edasi saab ja kes seda näevad. Kaamera(te) paigutamisel võib küsida ka lapse arvamust, kas kaamera(te) asukoht on tema jaoks häiriv või mitte. Väikeste laste puhul võib uudishimu rahuldamiseks lasta neil kaamerast ise järgi vaadata kas kaamera on ikka „õigesti“ paika

seatud. Vajadusel tuleb kontrollida, kas lapse häält on salvestiselt kuulda. Selleks võiks salvestada kontrolllõigu.

Ülekuulamisprotokollides oli viide videosalvestamisest teavitamise kohta enne menetlustoimingu algust vastavalt KrMS § 150 lg 1 nõuetele 14. korral. Ülekuulamiste rakendamisel selgitati kaamera kasutamist või küsiti lapselt luba 8. korral.

Kui menetleja ja psühholoog ei ole lapsega varem kohtunud, võib seda aega ära kasutada õppimaks last lähemalt tundma. Selleks sobib vestlemine lapse rutiinsetest tegevustest nagu rääkimine kodust, lasteaiast, koolist, loomadest, lapse hobidest ja muust sarnasest. Sellise vestlusega saab aimu lapse suhtlemisoskusest, tähelepanuvõimest, iseenda ja teiste inimeste mõistmisest ja tajumisest, emotsioonidest, kõne arengust, kogemustest jms. Võib ette tulla, et laps keeldub üldse menetlejaga või psühholoogiga rääkimast ja küsimustele vastamast. Sellisel juhul tuleb lapsele nõ uks avatuks jätta ja proovida mõnel järgmisel korral. Last tuleks kohtumise eest tänada ja öelda, et oli ikkagi hea meel teda näha ning soovi korral võib kohtuda hiljem. Laps kuriteoohvrina võib vajada lisaega, et harjuda ülekuulamise ja kuriteo avalikustamise mõttega. (Wilson, Powell 2001: 79-80) Kui laps ei soostu kuriteost rääkima, võib selle põhjuseks olla ka hirm või ähvardus. Hirmu põhjus tuleb välja selgitada ja lapse hirme hajutada.

2.3 Videosalvestatava ülekuulamise rakendamine

Ülekuulamise rakendamisega võib alustada alles siis, kui menetleja on veendunud, et kõik tehnilised häired on kõrvaldatud, üleliigsed isikud lahkunud, ruumi uks lukustatud või vastava hoiatusega märgistatud. Samuti tuleks välja lülitada mobiiltelefonid, mühisev puhur või konditsioneer. Lapse käest võib samuti küsida, kuidas ta ennast tunneb, kas ta on valmis alustamiseks ning kas tal on mingeid soove (tualett, janu vms). Videokaamera võib olla juba sisse lülitatud.

Ülekuulamine kui tervik on jagatav kaheks teineteisele järgnevaks etapiks: esiteks, isikuandmete tuvastamise ja õiguste ning kohustuste selgitamise etapiks ning teiseks, ülekuulamiseks tõendamiseseme asjaolude kohta. (3-1-1-25-02 – RT III 2002, 12, 128).

Vastavalt KrMS § 150 lg 2 esitatakse videosalvestuse alguses KrMS § 146 lg 2 ja 3 nõutud andmed. Tabelis 4 on välja toodud videosalvestustes kõlanud KrMS § 146 lg 2 andmete esitamine.

Tabel 4. Ülekuulamise rakendamisel KrMS § 146 lg 2 sätestatud andmete esitamine

KrMS § 146 nõuded protokollis sissejuhatusele	kõlas videosalvestustes (kordi)	ei kõlanud videosalvestustes (kordi)
toimingu kuupäev (§ 146 lg 2 p 1)	25	-
toimingu kellaaeg (§ 146 lg 2 p 7)	20	5
toimingu koht (§ 146 lg 2 p 1)	10	15
toimingu nimetus (§ 146 lg 2 p 3)	21 ¹⁴	4
menetleja esitlemine (§ 146 lg 2 p 2)	17	8
osavõtjate esitlemine (§ 146 lg 2 p 6)	21 ¹⁵	4
kannatanu tutvustamine või nime küsimine (§ 146 lg 2 p 5)	20	5
toimingu menetlusõiguslikud alused või kriminaalasja nr (§ 146 lg 2 p 3, 9)	8	17

Ülekuulamise algul protokolliliste andmete esitamine annab toimingule ametlikkuse. Kõigil ülekuulamistel nimetati menetleja poolt toimingu kuupäev. Menetlejad, kelle puhul oli näha, et nad kasutasid märkmeid, esitasid suuliselt täpsemalt protokollilisi andmeid (kriminaalasja number, toimingu aluseks olevad sätted, toimingu täpne nimetus ja muu) kui menetlejad, kes märkmeid ei kasutanud. Viiel ülekuulamisel ei kõlanud salvestuses kordagi kannatanu nime ning kaheksal juhul ei tutvustanud ennast menetleja. Neist ühel juhul, nimetas menetleja ennast eesnimelpidi kuid autor ei arvestanud seda esitlemisena KrMS § 146 lg 2 p 2 mõttes. Tihti unustati ülekuulamise alguses või lõpus nimetada kellaaeg ja kahel juhul ei kattunud kaamera kell menetleja öeldud kellaajaga. Ühel juhul öeldi salvestises, et ülekuulamine toimub Tartus, kuid protokollis oli teine linn märgitud.

Alla 14aastasele ülekuulamise eesmärgi ning õiguste ja kohustuste selgitamisel võib kasutada ka juures viibiva sotsiaaltöötaja, lastekaitsetöötaja või psühholoogi abi (Krüger 2008: 76).

¹⁴ Salvestistes kõlamisena arvestati ka nimetust „ülekuulamine.“ Ei arvestatud „vestlus“, „jutt“ jms.

¹⁵ Arv 21 näitab, mitmel ülekuulamisel üldse kedagi kohalolijaist tutvustati (alati mitte kõiki vt Tabel 3 lk 35)

Lapsele ülekuulamise eesmärgi selgitamiseks on Dr John Guille pakkunud välja samm-sammulise küsimustega lähenemise juhukuks, kui laps ei vasta:

1. „Kas sa tead, miks sa minuga räägid?”
2. „Kas sinuga on midagi juhtunud, millest sa tahaksid (võiksid) mulle rääkida?”
3. „Kas midagi on juhtunud, mille tõttu sa oled õnnetu (kurb) või millest on ebamugav rääkida?”
4. „Kas keegi on sulle midagi halba teinud?”
5. „Kas keegi on sind puudutanud nii nagu ei tohiks?”

Sellise astmelise küsimise eesmärk on vältida suunavaid ja viitavaid küsimusi. Peamised küsimused on; kas last on kuritarvitatud, mil viisil ja kelle poolt. Suunavate küsimuste esitamine peaks olema kõige viimane abinõu, kui laps ei ole kuritegu avalikustanud. Mitte mingil juhul ei tohi nimetada kahtlustatava nime või konkreetseid väiteid, need peavad tulema lapselt endalt. (Fredericks. 20.03.2009)

Õiguste ja kohustuste selgitamisel võib lapselt alati küsida, kuidas ta sai aru parasjagu temale selgitatud õigusest. Kui selgitada tõe rääkimise kohustust, võib lapsel lasta suuliselt kinnitada, et ta räägib tõtt ja seda mis on tegelikult juhtunud. Kui laps on ise suuliselt kinnitanud, et lubab tõe rääkida, seab see talle moraalse kohustuse, millest lapsed tavaliselt ka kinni peavad.

Kannatanule õiguste ja kohustuste tutvustamine ning selgitamine menetlejate poolt on välja toodud tabelis 5. Tabelis ei ole arvestatud videosalvestuseks loa küsimist (seda KrMS ei nõua).

Tabel 5. Kannatanule õiguste ja kohustuste tutvustamine ja selgitamine

Kannatanule õiguste ja kohustuste tutvustamine ja selgitamine menetlustoimingu alguses ja käigus	Salvestistes (kordi)
Tutvustati ja selgitati rohkem kui ühte õigust ja kohustust	3
Tutvustati ja selgitati ühte õigust või kohustust	9
Ei tutvustatud õigusi ja kohustusi	13

Ühelgi juhul ei antud kannatanule tema õigusi ja kohustusi lugeda. Kaheteistkümmel ülekuulamisel tutvustas ja selgitas menetleja õigusi ning kohustusi suuliselt.

Lahter: „Tutvustati ja selgitati rohkem kui ühte õigust ja kohustust“ – kahel korral tutvustati ja selgitati tõe rääkimise vajadust ning kohustust ja õigust keelduda ütluste andmisest lähedase vastu. Ühel juhul selgitati neile lisaks, et pärast ülekuulamist antakse protokoll tutvumiseks.

Lahter: „Tutvustati ja selgitati ühte õigust või kohustust“ – kaheksal korral selgitati tõe rääkimise vajadust ning kohustust ja ühel korral õigust keelduda ütluste andmisest lähedase vastu.

Ainukest üle 14aastast kannatanut hoiatati ja selgitati, et valeütluste andmise eest on ette nähtud karistus.

Kolmeteistkümmel korral kannatanule õigusi ja kohustusi ei tutvustatud. Neist mõnel juhul oli salvestustest aru saada, et lapsele on enne ülekuulamist midagi selgitatud, kuid mida konkreetselt, jäi teadmata. Ühel juhul menetleja selgitas ülekuulamise rakendamisel, et kannatanut on eelnevalt õiguste ja kohustustega tutvustatud. Kolmeteistkümnest korrast, mil kannatanule tema õigusi ja kohustusi ei tutvustatud, oli viiel juhul kannatanu 10aastane või vanem. Autor arvab, et 10aastane on juba piisavalt vana, et aru saada põhiliste õiguste ja kohustuste sisust. Kahe, alla 10aastase lapse ülekuulamise juures viibis seaduslik esindaja (lapsevanem), kellele samuti ei selgitatud kannatanu õigusi ja kohustusi.

Erilist tähelepanu tuleks menetlejalte pöörata lapse ülekuulamisel tema õigusele keelduda ütlustest lähedase vastu. Neljal ülekuulamisel kasutati menetleja ja ülekuulatava poolt korduvalt sõna „kasuisa“, kuid ei tutvustatud ega selgitatud, et ütlusi ei pea kasuisa vastu andma. Kahtlustatava ja kannatanu omavaheliste suhete kohta küsis menetleja vaid ühel korral. Kahel ülekuulamisel räägiti ja küsiti lapse varguste ja pahanduste kohta. Näiteks: „Sa siis ikkagi oled benssu varastanud?“, eelnevalt selgitamata, et iseenda vastu ei pea ütlusi andma.

Õiguste ja kohustuste tutvustamine ja selgitamine eriti koolieelikutele võib olla problemaatiline, kuid mitte võimatu. Oli menetlejaid, kes said hakkama ka 6aastastele nende põhiliste õiguste ja kohustuste selgitamisega. Praktiseerimist ei ole leidnud õigus

oma elukohta, kooli ja muid isiklikke andmeid mitte nimetada, mis vähendaks natukenegi võõra kurjategija ohvriks langenud lapse hirme.

Autor täheldas uuringu läbi viimisel, et lapse esindamise küsimusse suhtuti kohtueelses menetluses leigelt. Mitmetest uuritud toimikutes ei olnud täpselt aru saada, kes ja miks oli lapse esindaja. Lapse esindajaks oli märgitud näiteks ema, kes süüdistas oma last kuriteo kohta valetamises või isa, kes last halvasti kohtles. Mõningatel juhtudel vajanuks laps autori hinnangul riigi õigusabi. Toimikutest nähtus, et riigi õigusabi oli määratud ühele lapsele. Autor leiab, et riigi õigusabi vajalikkust tuleks eriti kaaluda juhtudel kui laps on pereliikme ohver ja info kuriteo kohta on tulnud väljastpoolt perekonda. On tõsiasi, et sellisel juhul teine lapsevanem, kas jagab süüdistatava vanema kasvatuspõhimõtteid või on ise samuti tema ohver. Seega muutub küsitavaks tema adekvaatsus lapse seaduslike huvide eest seisjana.

Ülekuulamise algus võib olla veidi krobeline, sest lapsed on tihti häbelikud ja kartlikud ega suuda oma tundeid ja mõtteid sõnastada. Kuid pikem neutraalsetel teemadel (ka õiguste ja kohustuste selgitamine) rääkimine aitab menetlejal last paremini tundma õppida ja lapsel omakorda menetlejat ja teisi kohalolijaid usaldama hakata. Kui laps on ikka väga tagasihoidlik, tuleb talle anda aega kohanemiseks, mängida, joonistada ja vestelda veel neutraalsetel teemadel. (Männamaa 2008: 160)

2.4 Etapiviisiline alaealise ülekuulamine

Etapiviisiline (struktureeritud) ülekuulamine on üles ehitatud põhimõttel, et iga ülekuulamine sisaldaks nii sotsiaalseid kui ka kognitiivseid elemente. Sotsiaalne element tähendab, et noored ja kartlikud lapsed avalikustavad kuriteo isikutele, kelle juures nad tunnevad end vabalt ja keda nad usaldavad st ülekuulajal tuleb luua ülekuulamiseks positiivne, vaba õhkkond. Kognitiivse¹⁶ elemendi rakendamine tähendab, et ütlusi püütakse saada inimese mälu toimemehhanisme ja lapse arengu eripärasid arvestades. Soovitatakse alustada lapse vaba jutustusest, millele järgneb avatud küsimuste küsimine ning seejärel suletud küsimuste küsimine. Sellise ülekuulamise eesmärk on võimaldada lapsel

¹⁶ Kognitiivne- tunnetuslik, tunnetatav. Eesti õigekeelsussõnaraamat 2006.

võimalikult palju ise rääkida sündmusest ning vältida lapse mõjutamist küsimustega. (Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings 2000. 17.03.2009)

Lapse vaba jutustusega saadav teave on spontaanne ning vaba küsitleja mõjutustest. "Ei ole välistatud, et tunnistaja esitab vabas jutustuses ka selliseid andmeid, mille kohta ülekuulaja ise ei oleks teadnud küsimusi esitada" (Lindmäe 1995: 29).

Vaba jutustuse etapp:

1. Vaba jutustus on kõige olulisem etapp küsitlemisel. Lapsele peab andma võimaluse esitada oma versioon juhtunust.
2. Lapse vaba jutustuse katkestamine ei ole lubatud. Küsimused vastuolude jms kohta küsida hiljem. Pole õige hakata tõlgendama ja vaidlustama lapse juttu.
3. Kui laps lõpetab, soodustada teda edasi rääkima küsimusega: „Mis edasi sai?“, või ümber jutustada lapse viimane ütlus ja küsida „Ja mis siis juhtus?“ Tuleb olla kannatlik ja taluda pause.
4. Last tuleb õhutada rääkima oma sõnade ja ka sobimatute verbidega kui vaja.
5. Kui lapse jutt lõpeb, võib paluda tal jutustada mingi osa uuesti. Selgitada, et tahetakse teada, mis täpselt juhtus ja ei kahelda tema ütlustes. (Fredericks. 20.03.2009)

Vaba jutustuse ajal on soovitatav nn "aktiivne kuulamine", kasutada väljendeid "ahah", "jah", "nii" jms. Lapse liigne kiitmine, kallistamine, tänamine on ametlikus ülekuulamises lubamatu, kuna võib õhutada last fantaseerima ja rääkima asjaoludest, mis tegelikkuses aset ei leidnud. Tihti väiksed lapsed ei räägi ise eriti või takerduvad olulistes kohtades. Ülekuulaja võib sel juhul pakkuda tuge: "Ma tean, et sellest on raske rääkida.", "Kas saan Sind kuidagi aidata?", "Siin toas võib kõiki sõnu kasutada, me oleme neid kõiki kuulnud." jms.

Mõned lapsed räägivad rohkem kui teised. Üldiselt, mida noorem on laps, seda vähem ta vaba jutustust räägib, aga seepärast ei tohiks küsitleja lihtsalt loobuda lapse vaba jutustusele kallutamist. Teadus on korduvalt tõestanud, et laste tunnistused rikutakse sobimatu küsitlemisega. (Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings. 2000. 17.03.2009)

Vaba jutustuse võimaluse andmine kannatanule, uuringust nähtuvalt, sõltus autori hinnangul järgmistest asjaoludest:

- 1) lapse valmisolekust jutustada (vanus, kuriteo mõju, isiksuseomadused);
- 2) menetleja oskusest saavutada lapsega suhtluskontakt;
- 3) menetleja vajadusest saada konkreetset teavet (lähemalt lk 48).

Vaba jutustuse võimaluse andmise kohta kindlaid piire ei olnud võimalik tõmmata. Autor täheldas kuueteistkümmel korral, et lapsel lasti kuriteost rääkida või vähemalt õhutati rääkima oma sõnadega. Lapsel lasti ise rääkida kas ülekuulamise alguses, keskel või lõpus, vastavalt sellele, millal laps kuriteost rääkima hakkas või menetleja selleks võimaluse andis. Näiteks ühel juhul pakkus menetleja lapsele pärast omapoolsete küsimuste esitamist võimalust rääkida ise, kuid laps oli selleks ajaks juba nõ lukku läinud. Ühel juhul katkestas menetleja lapse vaba jutustust korduvalt täpsustavate küsimustega.

Vaba jutustuse võimalust ei antud hinnanguliselt üheksal korral. Nendel puhkudel mindi neutraalsetest küsimustest üle kuritegu puudutavate küsimuste juurde või alustati kohe kuriteo asjaolude väljaselgitamist küsimuste abil. Siia hulka on arvestatud ka ülekuulamised, kus laps ei rääkinud kuriteost eriti midagi või oli suhtlemisel kinnine. Neist üheksast ülekuulamisest vähemalt kolmel juhul, oli aru saada, et laps on võimeline vabalt kuriteost rääkima, kuid pidi vastama ainult menetleja küsimustele ning võimalust vabalt rääkida ei pakutud.

Just väiksemate laste puhul, tuleb last hakata küsimustega toetama juba vaba jutustuse esitamise ajal. Laste küsitlemisel on oluline küsimuste vorm ja lause struktuur. Ülekuulajad eeldavad mõnikord, et kui laps saab aru lause üksikutest sõnadest, saab ta aru kogu lausest (Saywitz 1995 tsit Wilson, Powell 2001: 19). Arusaamatusi on võimalik vältida, küsides lühikesi küsimusi. Lühike lause on tavaliselt lihtne lause. Vältida tuleks küsimustes järgmist:

1. Ebamugavaid küsimusi, mis võivad lapses tekitada pinget. „Miks?“, „Kuidas?“ arvamuse küsimine võib lapses tekitada tunde, et ta on milleski süüdi. Näiteks: "Kuidas see juhtus?" Tähendab, et laps võis midagi teha või oli tal mõningane kontroll selle üle, mis juhtus. Seetõttu tuleb selliseid küsimusi kasutada ettevaatlikult igas vanuses laste puhul.

2. Sagedast asesõnade kasutamist: tema, nemad, seal. See raskendab lapsel jälgida, kellest või millest on jutt. Selline küsitlemisstiil muutub lapsele mälu testiks kui küsimustes ei nimetata konkreetseid inimesi, kohti ja objekte.
3. Kui küsimus sisaldab mitut väidet, on lapsel küsimust raske jälgida ja see võib vähendada lapse soovi vestlust jätkata. Vältida tuleks ka kahekordset eitust küsimustes. (Wilson, Powell, 2001: 19-20).
4. Küsimused, mis nõuavad "jah", "ei" vastust on eriti problemaatilised. Seda seetõttu, et lapse vastus ei näita küsitlejale, kas laps mõistis küsimust või mitte. Laps võib öelda "jah" ainult seetõttu, et ta arvab, et see on just see, mida ülekuulaja tahab kuulda. (Wilson, Powell, 2001: 20) Vaimselt abitud ja mahasurutud lapsed vastavalt meelsasti küsimusele „jah”, peaasi, et ebameeldivast situatsioonist pääseda (Auväart 2002: 95).

Küsimuste esitamist soovitatakse alustada avatud küsimustest. Avatud küsimused ei eelda lapselt kindlat vastust ning nende küsimustega ei püüa ülekuulaja ära arvata lapse vastust. Samuti eeldavad avatud küsimused pikemat vastust kui kaks-kolm sõna. Avatud küsimused algavad küsisõnadega nagu: kes, mis, millal, kuhu, kus, kui palju, miks, milleks, kuidas, missugune. Viimased neli küsisõna võivad väikestele lastele rasked olla. Avatud küsimuste etapp:

1. Avatud küsimuste etapis selgitatakse välja vaba jutustusest väljajäänud detaile selleks, et ammendada lapse mälu. Mida noorem on laps, seda vajalikum on avatud küsimuste küsimine.
2. Küsimused peavad taotlema suuremat täpsust: „Kas sa räägiksid, mis täpsemalt juhtus seal pargis?”, „Mis ta siis tegi?” jne.
3. Küsimused ei tohi olla rõhuvad. Alati tuleb teha selgeks, et laps ütleks julgesti kui ei tea või ei mäleta. Kui laps on surve all võib ta sellest pääsemiseks midagi juhuslikku vastata, et olukorrast pääseda.
4. Kui on vaja midagi varem räägitust üle korrata, siis küsida lapselt, kas nii oli õige. (Fredericks 20.03.2009)

Täpsustavate ja suletud (valikvastustega) küsimuste esitamise etapp aitab saada vajalikku informatsiooni, millele avatud küsimustega vastust ei saadud, eriti sündmuse aja, koha, isikute välimuse ja muude üksikasjade kohta. Täpsustavad küsimused aitavad teavet

täpsustada, suletud küsimused sisaldavad piiratud arvu etteöeldavaid vastuseid, tavaliselt ühte-kahte ning neile on võimalik vastata ühe sõnaga või ei-jah vormis.

Täpsustavate ja suletud küsimuste etapp:

1. Selles etapis laiendatakse ja konkretiseeritakse eelmiseid vastuseid, aidatakse erinevate tehnikatega meenutada lastel, kellel on raskusi. Näiteks palutakse lapsel kirjeldada kuidas televiisorist sündmust näha oleks (laps näeks ennast kõrvalt), mida laps tegi enne sündmust, milline ilm oli õues? Näiteks täpsustav küsimus on: „Mis sellel mehel seljas oli?“
2. Käesolevas etapis võib vaja minna valikvastuste pakkumist. Soovitatakse kasutada vastuste täielikku valikut. „Kas see juhtus kevadel, suvel, sügisel või talvel?“ Valikvastuseid on vaja kasutada rohkem nooremate laste puhul.
3. Soovitav ei ole kasutada informatsiooni, mis on saadud muudest allikatest. Seda ainult juhul, kui on vaja vajutada „mälu päästikule“. Kui näiteks kuritegu filmi, võib küsida: „Kas mäletad midagi mingist kaamerast või telefonist?“ Selline küsimus ei tohi sisaldada konkreetset teavet. Lapsele ei tohi öelda, et teate seda, et keegi ütles seda.
4. Nooremate laste puhul, kellel on keelelisi probleeme võib selles etapis kasutada abivahendeid. Neid tuleks kasutada ainult siis, kui teisiti saadud info on ebapiisav. Joonised ei tohi sisaldada seksuaalseid omadusi, neid saab lisada ülekuulamise käigus. Nukud ei tohiks olla anatoomiliselt üksikasjalikud. Anatoomilised nukke võib kasutada ainult siis, kui laps on üksikasjad suuliselt avaldanud, illustreerimaks juttu.
5. Vastuolusid lapse jutus tuleb käsitleda viimasena. Vastuolude väljatoomisel peab olema eriti õrn. Näiteks: „Sa ütlesid mulle, et ta pani sõrme sulle sisse, kuid Sa ütlesid, et olid täiesti riides?“ „Kas saad mulle öelda, kuidas see juhtus?“ (Fredericks. 20.03.2009)

Kui menetlejal on vaja küsida suletud, valikvastustega küsimusi, ei tohiks piirduda kahe vastusevariandi pakkumisega. Oht on selles, et mõlemad variandid võivad valed olla. Näiteks: Laps ei vasta täpsustavale küsimusele, millises toas kuritegu toimus või vastab, et ei tea. Menetleja küsib suletud küsimuse, mille mõlemad vastused on valed: „Kas see toimus magamistoas või elutoas?“ Sellise küsimuse puhul võib laps valida neist ühe variandi, mis osutub valeks või ei vasta üldse küsimusele. Selle asemel võiks küsida: „Kas see toimus magamistoas, elutoas või mõnes muus toas?“ Sellise küsimise puhul saab ka

väga sõnaaher laps vastatud: „Muus.” Kui lapsele ette lugeda kõik valikud: „Kas see toimus magamistoas, elutoas, köögis, koridoris, vannitoas, tualetis, venna toas jne” ei pruugi jällegi lapse vastus õige olla, sest lapsel võib nii pika jutu peale juba küsimus meelest läinud olla ja ta vastab sellise ruumi mis talle meelde jäi või kõlas viimasena ning võib-olla jättis menetleja ikkagi õige ruumi nimetamata. Seega, võib kasvõi ühele pealtnäha lihtsale ja selgele küsimusele õige vastuse saamine olla omajagu raske.

KrMS § 68 lg 4 keelab suunavate küsimuste küsimuse. Suunavatest küsimustest lähtuvate vastuste puhul on alati alust karta, et vastaja ei oleks sellist vastust andnud või koguni ei teadnuks seda, kui küsimus oleks esitatud mittesuunavalt. Võimalus, et teistmoodi küsimisel oleks antud teistsuguse sisuga vastus, teebki saadud vastused tõe seisukohast ebausaldusväärseks. (Krüger 2008: 60) Lapsed on suunavatele küsimustele eriti mõjutatavad, eriti kui neid küsib täiskasvanu. Mida noorem on laps, seda tõenäolisemalt ta aktsepteerib kellegi teise tõlgendamist, juhul kui see on sarnane originaalsündmusele (Adams, J. K 1997: 12.04.2009).

Suunavad (sugestiivsed¹⁷) küsimused:

1. Kohus ei pruugi suunavate küsimustega saadud ütlusi tõendina arvestada. Suunav küsimus on näiteks: „Kas mehel oli seljas punane jope?“, kui eelnevalt ei ole jopest ja selle värvist üldse juttu olnud.
2. Suunavate küsimuste esitamine peaks olema kõige viimane abinõu, kui laps ei ole kuritegu avalikustanud.
3. Suunavate küsimuste küsimise algul võib küsitleja kontrollida lapse mõjutatavust. Näiteks: „Kas Sul oli eile seljas punane kleit?“ (Fredericks. 20.03.2009)

Kui muu küsitlemisega ei ole hajunud kahtlus, et last on näiteks seksuaalselt kuritarvitatud, võib olla vajalik esitada teadaolevaid andmeid ja paluda lapsel vastust, kas see teave on tõene. Näiteks: "Sinu ema arvab, et keegi võis sulle haiget teha, kas keegi on Sulle haiget teinud?" Kui laps ütleb "jah", siis küsitleja saab kohe tagasi pöörduda avatud küsimuste juurde, nagu näiteks: "Mis sinuga juhtus?" Võib vajalikuks osutada ka näiteks erinevatele kehaosadele näitamine ja küsimine, kas keegi on siia haiget teinud. Alustada peast, silmadest, ninast, kaelast ja iga kord küsida, kas on haiget tehtud ja nii süstemaatiliselt kuni jalgadeni välja. (Wilson, Powell 2001: 59-60)

¹⁷ Sugestiivne- sisenduslik. Eesti õigekeelsussõnaraamat 2006.

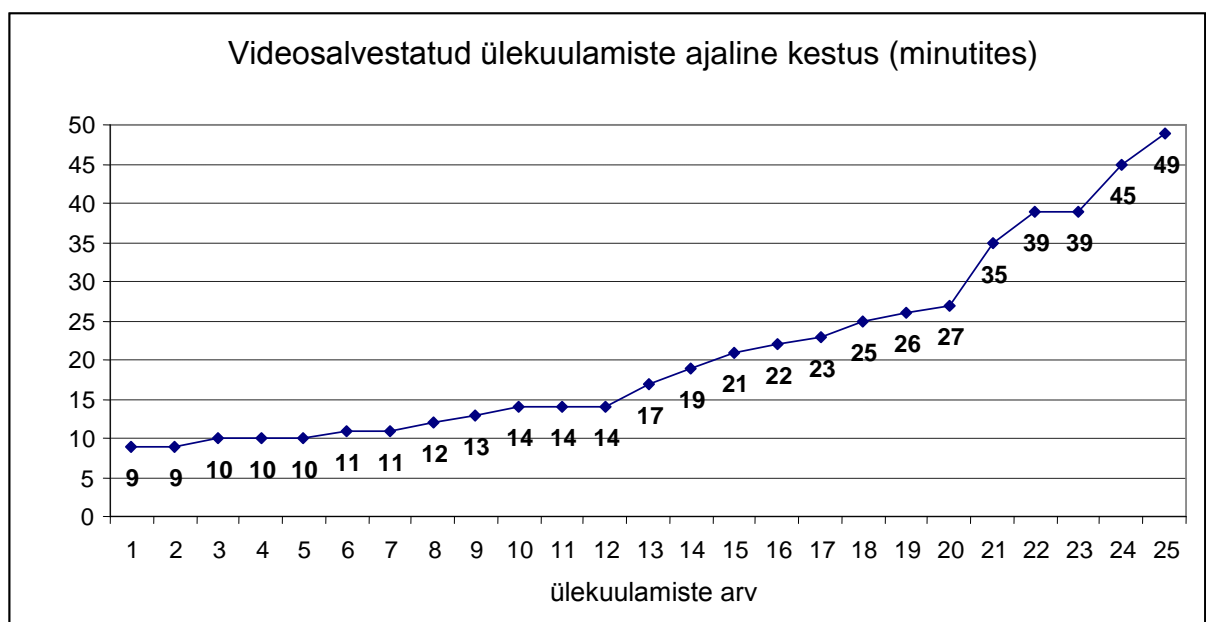
Uuringust nähtuvalt, jäid mõningatel ülekuulamisel tõendamiseseme asjaolud välja selgitamata. Kahel ülekuulamisel oli ainuüksi videosalvestust vaadates küllaltki raske aru saada, mis täpselt juhtus, millal juhtus ja kes mida tegi ning ütles. Mõnikord ei selgitatud ülekuulamisega välja kahtlustatava nime, sündmuse toimumise aega, kahtlustatava isikukirjeldust, segaseks jäi sündmuste toimumise järjekord jm. Märgatavalt mõjutas tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamist ja üldse ülekuulamisi asjaolu, kui palju omas menetleja eelnevat informatsiooni kuriteo üksikasjade kohta. Uuritud ülekuulamistest viis olid täiendavad või korduvad ülekuulamised. Neist kahes lapsele vabajutustuse võimalust ei antud ja küsiti palju suletud ja suunavaid küsimusi. Ka juhtudel, kui ülekuulajal oli kasutada lapse enda varasemalt kirjutatud kiri, seletus või muu info, kasutati seda ülekuulamistel küllaltki kergekäeliselt, loobudes lapse õhutamisele ise meenutama. Ühel juhul täheldas autor, et menetleja oli rohkem kinni lapse varasemalt esitatud faktides, kui ülekuulamise hetkel lapse poolt antavates ütlustes. Menetleja oli autori arvates endale loonud kuriteost ettekujutuse lapse kirja põhjal ning nõnda ka ülekuulamiseks häälestunud, suhtudes leigelt lapse poolt suuliselt hetkel esitatud faktide täpsustamisele. Kahel ülekuulamisel läks menetleja autori hinnangul suunavate küsimuste esitamisega liiale, küsides neid järjestikku tähtsate tõendamiseseme asjaolude kohta (üks näide on toodud lõputöö lisas lk 67). Menetlejate eelnev teadmine kuriteo üksikasjadest, oligi üheks suunavate küsimuste ja faktide etteütlemiste põhjuseks. Mitmel korral öeldi lapsele ette mida laps teistele (emale, sõbrannale) oli rääkinud. Kui laps oma jutuga takerdus, hakati mõnel juhul sündmuse detailide kohta konkreetseid vastusevariante pakkuma. Ühel juhul ütles menetleja lapsele, kes ei rääkinud kuriteost, otse ette, mida ema oli juhtunu kohta rääkinud ja näitas nuku peal ka ise ette, kuid laps jäi ikka kindlaks toimunu eitamisele. Kuigi KrMS keelab suunavate küsimuste esitamise, siis erialakirjanduses teatud juhtudel peetakse lapse mõningast suunamist lubatavaks. Seda juhul kui laps ei avalda kuritegu, aga kuriteokahtlus püsib. Suunavale küsimusele aga ei tohiks mingil juhul järgneda järgmine suunav küsimus. Oli ülekuulamisi, kus oleks võib olla isegi põhjendatud olnud kuriteost mitterääkivale lapsele mõne suunava küsimuse esitamine, kuid menetleja ei teinud seda.

Küsimuste kordamist soovitatakse vältida, sest laps võib eeldada, et küsimust korratakse sellepärast, et esimene vastus oli vale ning vastab teisiti. Küsimust võib korrata siis, kui laps pole küsimusest aru saanud või ülekuulaja tahab lapse vastust täpsustada. (Wilson, Powell 2001: 61)

Ülekuulamise tempo valik sõltub konkreetsest lapsest, tema vanusest, tähelepanuvõimest ja konkreetsetest vajadustest. Lapsele tuleb anda vastamiseks piisavalt aega. Kui koostööd lapsega liialt forsseerida ja oma tempot ning suhtlemisstiili peale suruda, võib laps vastamisel hoopis „lukku” minna ja ülekuulajal võib tekkida raskusi küsitluse suunamisel ja olukorra kontrollimisel. Laps võib vajada aega oma mõtete korrastamiseks ja sõnastamiseks. Küsituleja peab olema osavõtlik, reageerima igale vastusele ja situatsioonile. Last tuleks innustada oma emotsioone ja mõtteid väljendama. (Männamaa 2008: 160-161) Lapstunnistajate puhul võiks ülekuulamine maksimaalselt kesta 30 minutit (Hartz 2004: 74 ref Rammo 2006: 323). Viimase väitega ei saa paraku nõustuda, sest tagamaks lapse ühekordset ülekuulamist, tuleb see läbi viia võimalikult põhjalikult. Ainuüksi korrektne ülekuulamise rakendamine võtab omajagu aega. Väsimuse korral tuleks teha vaheaegu.

Uuringus eristusid selgelt teistest, ajaliselt pikemad ülekuulamised. Pikemal ülekuulamisel oli menetlejal aega lapsega suhelda, küsida detailide kohta erinevaid küsimusi, rääkida neutraalsetel teemadel, korduvalt tähtsa asjaolu juurde tagasi tulla, lapse juttu ümber sõnastada jne. Samas oli ka häid ja sisukaid lühikesi ülekuulamisi.

Ülekuulamisel, mille salvestisel ei olnud kellaega näha ja kui menetleja ei öelnud kellaega, lähtus autor protokollis märgitud kellaegadest, mõõtmisi ei tehtud. Videosalvestatud ülekuulamiste ajaline kestus on toodud järgneval joonisel.

Joonis. Ülekuulamiste ajaline kestus

Kõige lühem videosalvestatud ülekuulamine kestis 9 minutit ja kõige pikem 49 minutit. Keskmise ülekuulamise pikkus oli 21 minutit (näited ülekuulamise tempo kohta on lõputöö lisas lk 68).

2.4.1 Ülekuulamisel abivahendite kasutamine

Mäng on lapse sotsiaalse elu aluseks ning mõjutab lapse füüsilist, emotsionaalset, kognitiivset ning sotsiaalset arengut. Mängu käigus süüvivad lapsed tavaliselt põhjalikult oma tegevusse, see tegevus on korduv ning peegeldab tegelikkust. Mängida võib üksi või koos teiste laste ja täiskasvanutega, lapse enda kehtestatud reeglite või täiskasvanu reeglite järgi. (Niilo, Kikas 2008: 120)

Ülekuulamise ajal pinge leevendamiseks võib lapsel lubada mängida lihtsamaid mänge või joonistada. Kui aga mänguasjad on liiga põnevad, võib olla lapsega suhtlemine häiritud.

Uuringu läbi viimisel täheldas autor, et mitmed lapsed tundsid ennast kindlamalt, kui neil oli süles pehme mänguasi. Ühel juhul oli lapsel käes metallist mänguasi, millega ta terve ülekuulamise aja tegeles, ülekuulajale kordagi otsa vaatamata. Ühel juhul oli laud täis klotse, millest laps kogu ülekuulamise aja midagi meisterdas. Mitmel korral oli tema tähelepanu hõivatud vajaliku klotsi otsimisega laualt ja põrandalt. Ka psühholoog abistas mahakukkunud klotside otsimisel. Klotsidega mängimise ajal silmsidet lapsel ülekuulajaga ei olnud. Lõpuks juhiti lapse tähelepanu klotsidelt raamatule, mis osutus suhtlemise seisukohalt tuntavalt efektiivsemaks. Mõlemal juhul laps siiski andis ütlusi. Vajaliku klotsi mitteleidmine või ehitise laialikukkumine võib lapse tuju sootuks rikkuda ja ülekuulamine võib ebaõnnestuda. Kordagi ei olnud kasutatud erialakirjanduses soovitatud joonistamisvõimalust.

Mõnikord on lastel lihtsam rääkida kuriteo üksikasjadest kasutades abivahendeid. Näiteks võib lasta juhtunust rääkida mängutelefoni. Suuremate laste puhul võib lasta juhtunu omakäeliselt paberile kirja panna. Samuti võib teha lapsele ettepaneku joonistada temaga juhtunud sündmust ja samal ajal sellest rääkida. Rääkimise hõlbustamiseks võib vajalikuks osutada tavaliste nukkude või jooniste kasutamine kehaosade näitamiseks. Nukumaja võib

aidata lapsel kirjeldada keskkonda, kus vahejuhtum aset leidis. Võib kasutada ka käpiknukke. Väga noorte laste puhul, kes ei oska nukke tegelikkusega seostada, ei soovitata nukke abivahendina kasutada. Kõiki abivahendeid tuleb kasutada ettevaatlikult, arvestades lapse vanust ja mitte esitades suunavaid küsimusi. (Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings 2000. 17.03.2009)

Seksuaalselt ärakasutatud laste küsitlemisel võib kasutada anatoomilisi nukke hõlbustamiseks lapsel häbelikkusest üle saada ja/või juhul, kui lapse sõnavara on liiga piiratud üksikasjade kirjeldamiseks. Samas on uuringutega leitud, et erinevas vanuses lapsed esitavad rohkem väljamõeldud detaile, kui ülekuulamisel on kasutatud anatoomilisi nukke. Alla 5aastaste laste puhul esineb anatoomiliste nukkude kasutamisel rohkem fantaseerimist ja kaheldavaid ütlusi ning seetõttu soovitatakse anatoomiliste nukkude kasutamist nende puhul vältida. (Bruck jt 2000 ref Wilson, Powell 2001: 31)

Abivahendid tuleks kasutusele võtta alles siis kui ilma nende abita ei ole võimalik ülekuulamist jätkata. Esialgu kasutada mitteviiitavaid abivahendeid (joonistused). Viitavad abivahendid (anatoomilised nukud) võtta kasutusele alles viimase vahendina. (Fredericks 20.03.2009)

Abivahendeid kasutati ülekuulamiste käigus kokku kaheksal korral, igas vanuses laste puhul. Seitsmel juhul kasutati tavalisi nukke. Ühel juhul kasutati inimesekujulist topist ja patja (osutus antud juhul efektiivseks). Ühel juhul laps keeldus nuku peal näitamast ja näitas enda peal. Enda peal näitas veel kaks last. Suurematele poistele võib nuku peal (eriti tüdruknuku peal) ettenäitamine tekitada piinlikkust. Üldiselt hoolitses menetleja või psühholoog selle eest, et ettenäitamine oleks näha ka kaameras. Autori arvates mõnel juhul kiirustati nuku peal üksikasjade näitamisega. Raske koha juures jäi laps jutustades vait ning kohe pakuti nukku ette näitamiseks. Autor arvab, et esmalt võiks pakkuda välja enda peal näitamise kui võimalik, sest salvestustest nähtuvalt oli mõnikord tegu, et nukul õige koht üles leida. Samuti võib laps nuku peal näitamisega segi ajada vasaku ja parema poole. Enda peal näitamisega viitab laps kohale, kus tal reaalselt valus on või kuhu ta haiget sai. Nukke (eriti anatoomilisi) soovitatakse näitlikuks vahendiks kasutada alles siis, kui laps on kuritarvituse eelnevalt suuliselt välja öelnud.

2.5 Ülekuulamise lõpuleviimine

Ülekuulamise lõpetamine peaks olema sujuv ja lõppema positiivses meeleolus:

- 1) teha kokkuvõtte lapse poolt öeldust;
- 2) küsida, kas lapsel on küsimusi või on täiendavaid küsimusi kohalolijatel;
- 3) mitte anda lubadusi tulevikuks, mida ei saa täita;
- 4) minna üle neutraalsetele teemadele;
- 5) anda enda ja/või psühholoogi kontaktnumbrid;
- 6) olenemata tulemustest tänada last ülekuulamise osalemise eest;
- 7) ülekuulamine lõpetada öeldes hetke kellaeg.

Pärast ülekuulamist võib laps muret tunda, mis saab edasi, kas kurjategija läheb vangi, kas tema endaga midagi juhtub seepärast, et ta rääkis juhtunust jms. Lapsele ei tohiks midagi konkreetset lubada. Võib aga selgitada kuidas õiguspõhise protsessi toimib ja kes otsustavad kurjategija karistuse üle. Igal juhul tuleb selgitada, et võimalik kurjategija ei lähe vangi mitte sellepärast, et laps tunnistas, vaid sellepärast, et ta rikkus seadust. Ka ei või lapsele lubada, et ta mitte kunagi sellest kellelegi enam rääkima ei pea, vaid selgitada, miks võib tekkida vajadus sündmusest uuesti rääkida. Kui lapsele antud lubadused purunevad, võib laps end tunda reedetuna.

Käesolevas uuringus täheldas autor neljal korral lubadust, mida ei oleks tohtinud lapsele anda ja millest kolm hiljem paraku ka paika ei pidanud. Lubati:

1. „See ülekuulamine võetakse linti ja sa ei pea sellest mitte kunagi rääkima.” (Hiljem toimus täpsustav ülekuulamine ja veel hiljem äratundmiseks esitamine)
2. „Räägime selle vastiku asja korra ära ja rohkem ei pea sellest mitte kellelegi rääkima.”, „Seda linti ei näe keegi, ainult politseinikud kes sellega tegelevad” (Kriminaalasi jõudis võistlevasse kohtumenetlusse ja salvestis mängiti kohtus ette)
3. „Räägime ära, siis ei ole sul vaja sellest kunagi rääkida” (Laps pidi umbes 1,5 aastat hiljem võitlevas kohtumenetluses andma ütlusi)

KrMS ei näe ette küsimuste ja sõnasõnaliste vastuste kandmist protokolli. ”Protokolli kantakse üksnes see, mis on tõendamisel olulise tähtsusega” (Lindmäe 1995: 19). Sõnasõnalise protokolli puhul puudub üldjuhul videosalvestuse vaatamise vajadus, kuna küsitlemise kulg, kõik küsimused ja vastused on täielikult protokolli kantud. Küll jääb

nägemata mitteverbaalne suhtlemine. Praktikas esineb näiteid, kus menetleja videosalvestuse järgi protokollile koostades, kannab dubleerivalt protokollile ütluste reale videosalvestuse alguses esitatud andmeid, nagu kuupäev, kellaeg, menetlustoimingu koht ja muud sissejuhatavad andmed, mis on protokollile sissejuhatavas osas juba niigi kirjas. Autori arvates ei ole see otstarbekas. Protokollile kantakse tihti ka küsimusi ja vastuseid, mis ei sisalda kriminaalasjas tõenduslikku tähtsust omavat informatsiooni. Selline informatsioon näitab küll küsitlemise täielikku kulgu, kuid on menetlejale lisatööks ja võib raskendada olulise mõistmist kriminaalasjas.

Ülekuulamise protokoll ja selle lisa videosalvestuse näol antakse menetlustoimingu osalejatele tutvumiseks ning kuulamiseks ja vaatamiseks. Neljale ülekuulamise protokollile oli võetud seadusliku esindaja allkiri kannatanu õiguste ja kohustuste ning protokolliga tutvumise kohta (neist kaks olid ülekuulamise juures). Õiguste ja kohustustega tutvumise kohta oli kannatanu enda allkiri seitsmel protokollil. Viiel ülekuulamise protokollil puudus kannatanu allkiri. Kui laps oskab oma nime kirjutada, tuleks allkiri siiski protokollile võtta.

KrMS § 148 lg 2 sätestab, et videosalvestist hoitakse pakitult kriminaalasja juures. Andmekandjatel, CD- ja DVDplaatidel ülekuulamisprotokollide lisana, olid ülekuulamiste videosalvestused talle erinevas vormis. Mõnede ülekuulamiste eelnes tutvustus kirje näol, kuhu oli kantud kriminaalasja number, kuupäev ja kannatanu nimi keda üle kuulati, enamikel tutvustus puudus. Kui kriminaalasjas oli üle kuulatud mitu last oli mitmel puhul erinevate laste ülekuulamised ühes videofailis järjestikku, ilma tutvustava kirjeta ülekuulamiste vahel. Ühe lapse ülekuulamisele järgnes vahetult järgmise lapse ülekuulamine ja sellele omakorda järgmine. Millise lapse ülekuulamisega parajasti tegu, sai aimu, kui menetleja lapse käest nime küsis. Segaduste ja eksimuste vältimiseks näiteks kohtus salvestuste esitamisel, oleks otstarbekas, kui iga lapse ülekuulamine kantaks erinevale teabekandjale või eraldi failina ühel teabekandjal. Probleeme võib tekkida ka videofailide käivitamisega. Windows Media Player kõiki faile korrektselt ei käivitanud. Probleeme ei olnud VLC Media Playeriga.

Kohtus võib tulevikus probleeme tekkida salvestuste autentsusega. Näiteks Võru kriminaalpolitsei kasutab praegu ülekuulamiste salvestamiseks Sony digitaalvideokaamerat HDR-SR8E. Ülekuulamine salvestatakse kaamera kõvakettale, kust kopeeritakse fail arvutisse ja sealt omakorda kirjutatakse vastavalt kas CD- või DVDplaadile. Sellise tehnika

kasutamisel puudub usaldusväärne ülevaade koopiate arvust ja nende asukohast. Võib tekkida kahtlus, et salvestust võib olla vastavate programmidega liigselt töödeldud või võivad esile kerkida muud probleemid. KrMS § 150 lg 4 sätestab, et videosalvestust hiljem parandada ei ole lubatud. Autor järeldab, et seega on keelatud ka igasugune digitaalne videofaili töötlus. Originaalsalvestiste ja nende koopiate hoidmise ning väljastamise tingimused on reguleeritud näiteks Kanadas (Protocol for Videotaping Children's Evidence 15.03.2009).

KOKKUVÕTE

Kriminaalmenetluse sätted ja menetlustaktika nõuded ning soovitused moodustavad korra, kuidas läbi viia seaduslik ja efektiivne ülekuulamine ning saada seeläbi tõend ütluste näol. Ülekuulamise protokoll on toimingu tingimuste, käigu ja tulemuste talletamise põhimoodus. Videosalvestus on kriminaalmenetluses vajaliku teabe talletamise täiendmoodus. Ülekuulamise videosalvestus sisaldab ka sellist teavet, mida protokollist ei nähtu. Eelkõige näitab, kuidas ja milliseid seadusesätteid ning tehnikaid rakendades on ütlus saadud, olles seeläbi toimingu ja ütluste usaldusväärsuse hindamise garantiks.

Iga menetlustoiming saab alguse selle ettevalmistamisest. Halvasti ettevalmistatud ülekuulamisest võib saada alguse kriminaalmenetluse normide ja taktikanõuete rikkumiste jada, mis võib päädida ebausaldusväärse tõendi või ülekuulamise ebaõnnestumisega. Oluline on vahet teha, kas normide rikkumise näol on tegemist tähelepanematusesega või on normide rikkumine süsteemne ja teadlik. Norme võib rikkuda kogenematusesest ja nüansside mittetundmisest, aga ka lohakusest ja mugavusest.

Ka kriminaalmenetluse normide igakülgne järgimine ei pruugi alati tagada, et videosalvestatud ütluste avaldamine tõendina kohtumenetluses möödub probleemideta. Kui ülekuulamise protokoll on oskuslikult ja korrektselt vormistatud ja ei sisalda vastuolusid, on vähe võimalusi ülekuulamise läbi viimise korrektsuse ja protokollis sisalduva tõendusteabe vaidlustamiseks. Videosalvestusest aga on nähtav ja kuuldav iga nüanss, mis on seotud tõendusteabe kogumise ja selle talletamisega- menetleja küsimused, ülekuulatava kahtlused ja kõhklused teabe avaldamisel jpm. Süüdistatav ja tema kaitsja võivad vaidlustada erinevaid ülekuulamise läbiviimise ja selle talletamisega seotud üksikasju, alustades vähemolulistest (nt isikute nähtavus salvestuselt) ja lõpetades enamolulistega (nt ülekuulatava võimalik mõjutamine ja suunamine küsimustega, salvestuse autentsuses kahtlemine jpm). Seega eeldab videosalvestatud ülekuulamise läbiviimine ja talletamine põhjalikku kriminaalmenetluse nõuete, taktikaliste soovituste ja tehniliste vahendite tundmist ning nende oskuslikku rakendamist. Lisaks on alaealise ülekuulamiseks vajalikud teadmised lastega suhtlemisest ja nende ealiste iseärasuste

tundmine. Seda kõike aga suudab vaid vastava väljaõppe ja praktilise kogemusega menetleja.

Käesoleva lõputöö üheks eesmärgiks oli välja selgitada alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste läbiviimise ja talletamise praktika Lõuna Politseiprefektuuris. Lõputöös püstitati hüpotees: Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamised on Lõuna Politseiprefektuuris läbi viidud kriminaalmenetluse norme ning menetlustaktika nõudeid ja soovitusi järgides. Püstitatud hüpotees leidis vaid osaliselt kinnitust.

Ülekuulamised olid enamasti läbi viidud laste ülekuulamiseks sobival viisil ning peamisi kriminaalmenetluse norme ning menetlustaktika nõudeid ja soovitusi järgides. Samas nähtus videosalvestustest, et ülekuulamiste rakendamisel ei juhatatud menetlejate poolt toimingut sageli korrektselt sisse, ei tutvustatud ega selgitatud ülekuulatavale toimingu eesmärki ning õigusi ja kohustusi või tehti seda pealiskaudselt. Vähemalt kolme ülekuulamise käigus ei antud ülekuulatavale kordagi vaba jutustamise võimalust ning vähemalt kahel ülekuulamisel esitati põhjendamatult ja liigselt suunavaid küsimusi. Ülekuulamise ruumis viibis vähemalt kuuel korral, lühemat või pikemat aega kõrvalisi isikuid, keda ei olnud salvestustelt näha ning keda ei tutvustatud ülekuulamiste alguses. Viiel ülekuulamisprotokollil puudusid kannatanu või tema seadusliku esindaja allkirjad, mille põhjal võib oletada, et protokollid ei tutvustatud. Vähemalt neljal korral anti kannatanutele ülekuulamise ajal katteta lubadusi, millest kolm paika ei pidanud.

Uuringust nähtuvalt võib järeldada, et mõningatel juhtudel olid ülekuulamised korralikult ettevalmistamata, ülekuulamise alustamisega ja läbiviimisega kiirustati. Tähelepanav oli, et ülekuulamisi tervikuna, sh esitatud küsimusi mõjutas negatiivselt menetleja eelnev teadmine kuriteo üksikasjadest. Ebaproportsionaalselt vähe küsiti avatud küsimusi ja liiga tihti suletud (kas) küsimusi. Uuringust nähtus, et kuriteo läbi kannatanud lapsi ei ole lihtne tõendamiseseme asjaolude kohta üle kuulata, sest lastel oli olenemata nende vanusest üksikasjadest raske rääkida. Mitmed lapsed nutsid.

Uuringu põhjal võib järeldada, et Lõuna Politseiprefektuuris on (oli) nii häid, professionaalseid, alaealiste kannatanute ülekuulamiseks sobivaid menetlejaid kui ka neid menetlejaid, kes peaksid senisest suuremat tähelepanu pöörama ülekuulamise läbiviimisel

kriminaalmenetluse normidest ja menetlustaktika nõuetest ning soovitud kinnipidamisele. Lõuna Politseiprefektuuris puudub kaasaegse salvestustehnikaga varustatud, jälgimisvõimaluse ja piisava müraisolatsiooniga ruum. Üldistatult võib väita, et võrreldes 2005. aastal läbi viidud ülekuulamistega on 2007/2008. aastal läbi viidud ülekuulamised korrektsemad.

Ülekuulamise peamiseks eesmärgiks on saada tõeseid ütlusi. Ülekuulamistel enamasti aset leidnud menetlusnormide rikkumised olid oma olemuselt valdavalt formaalset laadi ega mõjutanud otseselt ülekuulatava väljaütlemisi. Menetlusnormid ja taktikasoovitused jäeti mõne menetleja poolt lihtsalt järgimata või täideti neid ebapiisavalt. See viitab eelkõige kas ülekuulamiste ebapiisavale ettevalmistamisele või lohakusele selle läbiviimisel, mitte aga teadlikule normide rikkumisele ja tõendite kunstlikule loomisele. Ka olulisemate kriminaalmenetluse normide rikkumisel, (näiteks suunavate küsimuste esitamine) oli tuntav menetleja soov last abistada ja saada kriminaalasjas nn „hea” tõend.

Ebaprofessionaalselt läbi viidud videosalvestatud ülekuulamistega tuleb ametialaselt kokku puutuda ekspertidel, spetsialistidel, prokuröridel, kohtunikel ning neil tuleb anda nende põhjal arvamusi, hinnanguid või teha otsuseid. Aga kui nende töö aluseks olev ülekuulamise protokoll ja videosalvestus sisaldab normide mittejärgimist, lohakust, vastuolusid ja küsitavusi, muudab see raskeks või võimatuks nendepoolse õigete ning õiglaste arvamuste andmise ning otsuste tegemise. Üksikud ebaprofessionaalselt läbi viidud ülekuulamised heidavad põhjendamatult varju ka oma tööd hästi teinud menetlejatele.

Videosalvestatud ülekuulamise eelised paber kandjal oleva protokoll ees:

- 1) videosalvestuselt on näha ja kuulda ülekuulamise tervik (ülekuulamise rakendus, katkestused, menetlusnormide rikkumised, lubamatud võtted jms);
- 2) videosalvestus säilitab kõik esitatud küsimused ja lapse vastused ning ütlused, tema enda sõnadega;
- 3) lisaks ütlustele, on näha ka ülekuulatava mitteverbaalne suhtlemine (nt miimika, kehakeel ja emotsionaalne seisund);
- 4) videosalvestisel on näha lapse tegelik väljanägemine sündmusele lähedasel ajal (lapse välimus võib lühikese aja jooksul oluliselt muutuda, mis omab tähtsust eriti

seksuaalkuritegude puhul kui süüdistatav väidab, et ei saanud aru, et tegemist oli lapsega);

- 5) näha on ülekuulaja ja osavõtjate hoiakud ja mitteverbaalne suhtlemine;
- 6) videosalvestust on võimalik hiljem spetsialistidel, ekspertidel analüüsida;
- 7) ülekuulamise videosalvestamisega lüheneb toimingule kuluv aeg, mis on eriti oluline tähelepanuraskustega ja erivajadustega laste puhul (protokolli täitmine on aeganõudev ning selle võib vormistada pärast ülekuulamist);
- 8) võimalik KrMS muudatus alla 14aastaste laste videosalvestatud ütluste kasutamisevõimaluse kohta kohtumenetluses tõendina;
- 9) ülekuulamise protsessi läbipaistvuse tõttu on iga ebasobiv küsitlemine või surve lapsele ilmne ka kahtlustatavale, süüdistatavale, tema kaitsjale, eksperdile, kohtule ja teistele kriminaalmenetluse subjektidele (Cunningham, Hurley 2007: 05.03.2009).

Ütluste videosalvestamine võib distsiplineerida pahauskset tunnistajat või kannatanut, ütlustest on hiljem raske lahti öelda ning ütluste kuulmine ja nägemine võib ka süüdlast kallutada ütluste andmisele ja tõe rääkimisele.

SUMMARY

The title of the present thesis is “Interrogation of Minor Victim and Video Recording of Interrogation in Pre-Trial Procedure.” The thesis is compiled in Estonian and the summary is in English. The size of the paper is 68 pages and it includes an Appendix on four pages. The author has used 53 sources.

The subject of the present thesis is relevant as the number of video recordings of minor victims’ interrogations in Estonia is increasing and briefly we will be facing the possible amendment of the Code of Criminal Procedure permitting publication of the statements given and video recorded in the pre-trial procedure of persons under 14 years of age in the adversarial procedure. However, this sets high requirements for the principal and technical quality of the minor victim interrogation carried out in the pre-trial procedure.

The present study helps determine the possible shortcomings in conducting and video recording minor victim interrogations on the basis of valid legislation and the operative practice of the Southern Police Prefecture. In the given paper, the following hypothesis was raised: The video-recorded interrogations of minor victims carried out in the Southern Police Prefecture have been conducted according to the rules of criminal procedure as well as the requirements and recommendations of procedure tactics.

The thesis consists of two chapters. Chapter I describes the reports of criminal offence by minor victims, their role in the criminal procedure, presentation of minor victims as well as the stages to be followed in order to consider children’s rights and interests. Next, interrogation as a procedure and its purpose, the main requirements for conducting and recording interrogations as well as circumstances influencing the credibility of children's statements are discussed. Chapter II deals with preparation and conduct of interrogation to be video recorded. Also, one of the simplest techniques of effective interrogation, structured interrogation, and the use of aids and appliances are discussed. In this chapter, the theoretical approaches are combined with the results of the study. In the Appendix, more interesting excerpts of video-recorded interrogations are presented.

The results of the study show that the video-recorded interrogations of minor victims carried out in the Southern Police Prefecture have frequently been conducted ignoring various rules of criminal procedure as well as the requirements and recommendations of procedure tactics.

ALLIKATE LOETELU

Achieving best evidence in criminal proceedings: Guidance for vulnerable or intimidated witnesses, including children. 2000. <http://www.homeoffice.gov.uk/documents/ach-bect-evidence/guidance-for-witnesses?view=Binary> 17.03.2009.

Adams, J. K. 1997. Interviewing Methods and Hearsay Testimony in Suspected Child Sexual Abuse Cases: Questions of Accuracy. http://www.ipt-forensics.com/journal/volume9/j9_1_4.htm 12.04.2009.

Auväärt, L. 1999. Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Auväärt, L. 2002. Suhtlemine õigusmenetluses. Õppematerjale. Tartu: Tartu ülikooli Kirjastus.

Cunningham, A., Hurley, P. 2007. Video-recorded Evidence. http://www.lfcc.on.ca/4_VideorecordedEvidence.pdf 05.03.2009.

Davies, G. M., Westcott, H. L. 1999. Interviewing Child Witnesses under the Memorandum of Good Practice: A research review. <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/fprs115.pdf> 27.03.2009.

Eesti Keele Instituut. Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. <http://www.eki.ee/dict/qs2006/> 08.05.2009.

Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. 08.06.1992. RT I 1992, 28, 370; RT I 2008, 59, 330.

Eesti Vabariigi põhiseadus. 28 juuni 1992. RT 1992, 26, 349; RT I 2007, 33, 210.

Fredericks, N. Protocols for Interviewing Victims of Child Abuse by Videotape <http://www.gnb.ca/0017/Protection/Child/interviewing-e.pdf> 20.03.2009.

Gustavson, M. 2004. Laste aeg- laste aed. Tallinn: PreMark.

Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni. Välisleping. RT II 1996, 11/12, 34.

Justiitsministeerium. Justiitsminister Rein Lang 19.02.2009 ettekanne Riigikogus "Kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010" täitmise kohta 2008. aastal. <http://www.just.ee/40457> 02.04.2009.

Karistusseadustik. 06.06.2001. RT I 2001, 61, 364; RT I 2009, 19, 114.

Kergandberg, E., Sillaots, M. 2006. Kriminaalmenetlus. Tallinn: Juura.

Kergandberg, E., Kangur, A., Lind, S., Saaremäel- Stoilov, K., Saarmets, V. 2008. Kohtumenetlus. Tallinn: Kirjastus Juura.

Kikas, E. 2008. Õppimise erinevad viisid. Õppimise protsess. Teadmiste areng. - Rmt: Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Toimetaja: E. Kikas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 13, 106-108.

Kriminaalmenetluse koodeks. 01.05.2004. RT I 2004, 27, 156.

Kriminaalmenetluse seadustik. 12.02.2003. RT I 2003, 27, 166; RT I 2008, 52, 288.

Krüger, U. 2007. Kriminaalmenetlus: Tõendamine kohtueelses menetluses. Üldkäsitlus. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Krüger, U. 2008. Ülekuulamine kohtueelses menetluses. Õiguslikud aspektid. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Lindmäe, H. 1995. Menetlustaktika I. Tartu: Juristide Täienduskeskus.

Lindmäe, H. 1998. Menetlusmetoodika I. Tartu: Juura, Õigusteabe AS.

Luiga, K. 2008. Menetlusnormide rikkumise mõju tõendite kasutamisele. Eesti I ja II astme kohtute praktika 2006-2007. Lõputöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia Politseikolledž.

Lund, M. A. 2006. Kuidas mõjub see lastele, kui täiskasvanutel tekivad probleemid? – Rmt: Õnnelikud lapsed. Raamat lapsevanemaks olemisest. Koostajad: J. Hansson, C. Oscarsson. Tallinn: Kirjastus Varrak, 225.

Maruste, R. 2004. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja –vabaduste kaitse. Tallinn: Juura.

Mellody, P., Miller, A, W., Miller, J, K. 2007. Kaassõltuvus: OÜ Väike Vanker.

Männamaa, M. 2008. Intervjuu. - Rmt: Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Toimetaja: E. Kikas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 160-161, 163, 165.

Niilo, A., Kikas, E. 2008. Mäng. – Rmt: Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Toimetaja: E. Kikas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 120.

Perekonnaseadus. 12.10.1994. RT I 1994, 75, 1326; RT I 2006, 14, 111.

Protocol for Videotaping Children's Evidence

<http://www.justice.gov.sk.ca/Default.aspx?DN=b54b253b-19b5-4012-aeb4-8a0401aa2228>
15.03.2009

Raielo, R. Laste hirmud. <http://tnk.tartu.ee/0laste.html#no> 20.03.2009.

Rammo, R. 2006. Alaealise ülekuulamine kriminaalmenetluse kohtueelses staadiumis-*Juridica*, V/2006, 323, 327.

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 22.08.2001 otsus 3-1-1-80-01 - RT I 2001, 24, 259.

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 20.03.2002 otsus 3-1-1-25-02 - RT III 2002, 12, 128.

- Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 18.04.2005 otsus 3-1-1-19-05 - RT III 2005, 15, 148.
- Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 25.05.2006 määrus 3-1-1-50-06 - RT III 2006, 22, 202.
- Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 02.05.2007 otsus 3-1-1-6-07 - RT III, 2007, 19, 156.
- Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 15.10.2007 otsus 3-1-1-45-07 - RT III 2007, 36, 285.
- Riigikontroll. 2002. Kontrolliaruanne. Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=20515/Alaealiste+erikohtlemine+kriminaalmenetluses_+Riigikontrolli+aruanne.pdf 29.03.2009.
- Riigi õigusabi seadus. 28.06.2004. RT I 2004, 56, 403; RT I 2008, 59, 330.
- Roomeldi, M. 1997. Lapse füüsilise ja seksuaalse väärkohtlemise võrdlus. – Rmt: Laste väärkohtlemine. Toimetaja: D. Kutsar. Tartu: AS ATLEX, 111.
- Roomeldi, M. 1997. Väärkohtlemise mõju lapse arengule. – Rmt: Laste väärkohtlemine. Toimetaja: D. Kutsar. Tartu: AS ATLEX, 126.
- Saar, J., Markina, A., Oole, K., Resetnikova, A. 2005. Rahvusvaheline kuriteoohvrite uuring Eestis 2004. Kriminaalpoliitika uuringud I. http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=9963/ohvriuurig_2004_sisu.pdf 05.05.2009.
- Saarits, Ü. 2008. Eneseteeninduse ja enesekohaste oskuste areng. – Rmt: Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Toimetaja: E. Kikas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 84-85.
- Soo, K., Kutsar, D. 2004. Seksuaalse väärkohtlemise kogemused ja hoiakud Eesti noorte hulgas. Sotsiaaluuring. http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=20777/seksuaalse+vaarkohtlemise+kogemused+E+noorte+hulgas_2004.pdf 05.05.2009.
- Soonets, R. 1997. Lapse väärkohtlemise mõiste ja liigid. – Rmt: Laste väärkohtlemine. Toimetaja: D. Kutsar. Tartu: AS ATLEX, 91.
- Tsiviilseadustiku üldosa seadus. 27.03.2002. RT I 2002, 35, 216; RT I 2008, 59, 330.
- Tuisk, M. 2002. Mis on peidus käitumisraskuste taga? – Rmt: Lapsepõlve paradoksid. Reaalsus ja tulevikusuundumused. Artiklite kogumik. Koostajad: L. Talts, I. Männamaa. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 78-81.
- Tuuling, L. 2008. Multikultuurilisus. - Rmt: Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Toimetaja: E. Kikas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 185.
- Wilson, C., Powell, M. 2001. A Guide to Interviewing Children. Essential skills for counsellors, police, lawyers and social workers. London: Routledge.

Avaldamata allikad

Õigusvastase teo toime pannud ja abi vajavate laste kohtlemise juhend. Politseipeadirektori käskkiri 18.03.2008 nr 92.

Alaealistega seotud kriminaalasju menetlevate ametnike määramine. Lõuna politseiprefekti käskkiri 17.03.2009 nr 53.

Lõputöö uuringu läbiviimiseks kasutatud kriminaaltoimikud

05260100041; 05260100243; 05286000532; 05284000943; 0526012388; 06260201281;
06260101453; 06260101607; 06260102804; 06260102558; 07260102355; 07260102844;
07260103052; 07260104193; 07260104399; 08260100960; 08260101999.

LÕPUTÖÖ LISA

Väljakirjutused videosalvestatud ülekuulamistest

Mis oli murdepunktiks laste puhul, kes ei tahtnud kuirteost rääkida või sai vähemalt aimu, et last on võidud väärkohelda?

Näide 1: Laps (5a tüdruk) ei rääkinud kuriteo kohta eelnevalt midagi, kuigi küsiti ja prooviti, väga palju ka mänguga (põhiliselt vaikus).

Menetleja: „Kas ... on hea onu?”

Laps: „Ei”

Menetleja: „Ma tahan teda endale sõbraks...kas ta on hea või mitte?”

Laps: „Üldse pole hea”

Siit edasi hakkas laps vähest infot andma.

Näide 2: Laps (6a poiss) ei vastanud pikalt küsimustele, raputas pead jne

Menetleja: Kas ... on hea tädi?

Laps: „Nutmise pärast on mitu korda sõimanud”

Peale seda hakkas laps palju lihtsamalt suhtlema.

Näide 3: Laps (10a tüdruk) on sündmuse algusest natuke rääkinud, kuid ei suuda enam edasi rääkida (nutab).

Menetleja: „Tahad, ma aitan sind?”

Laps: „Jah”

Menetleja: „Ma ei tohi sulle ette öelda”...ja hakkab ettevaatlikult variante pakkuma.

Ülekuulamise lõpus küsib menetleja: „Kuidas sa ennast tundsid, kirjelda?”- **väga harva küsitud menetlejate poolt.**

Näide 4: Laps (9a tüdruk) ei räägi väärkohtlemisest kuuris.

Menetleja: „Mis kuuris toimus?”

Laps: „Midagi ei toimunud”

Menetleja: „Kas sa kartsid?”

Laps: „Jah”

Näide 5: Lapsel (10a tüdruk) oli väga raske rääkida intiimsetest üksikasjadest (näitas nuku peal).

Ülekuulamise lõpus, kui kuritegu oli ära räägitud ja nuku peal ette näidatud:

Menetleja: „Kas sul veel tuleb midagi meelde?”

Laps: „Hakkasin nutma ja paluma”

Näide 6: Laps (6a tüdruk), kuriteo ohver (ei taha rääkida)

Menetleja: „Kas sa saad kasuisaga hästi läbi?”

Laps: „Jah”

Menetleja: „Kas sa tahaksid temaga veel koos elada?”

Laps: „Ei taha”

Menetleja: „Kas sul kasuisaga mõni saladus on, mida teie kaks ainult teate?”

Laps: „Paar saladust on” (väidab, et ei mäleta)

Natuke hiljem...(räägitakse enda pesemisest ja kasuisast vannitoas, menetleja suunab last, kasutatakse ka nukke, kuid laps eitab kõike)

Menetleja: „Kas sulle meeldis see?”

Laps: „Ei meeldinud”

Autor täheldas uuringu läbi viimisel, et küsimustele nende tunnete kohta vastasid ülekuulatavad lapsed meelsasti, kuid küsimisega ei maksaks kiirustada ülekuulamise alguses. Laps peaks nendeks vastusteks olema harjunud keskkonnaga, menetlejaga ja nõ olema „soojaks räägitud.” Samas on Mairi Männamaa kirjutanud, et väikeste laste ettekujutus teistest inimestest on konkreetne ja must-valgelt hinnanguline, nad mõtlevad hea/halb kategoorias. Nad annavad hinnanguid vastavalt sellele, kes neile meeldivad ja kes mitte. Seetõttu tuleks selliste hinnangute interpreteerimisel olla ettevaatlik. (2008: 163)

Õigel ajal ja oskuslikult esitatud küsimused

Näide: Laps, (6a tüdruk) kes eriti ei tahtnud rääkida.

Menetleja: „Kas kasuisa on venda löönud?”

Laps: „Ei”

Menetleja: „Kus ta lõi, kas kodus, väljas...kus te olite?”

Laps: Räägib venna löömise detailselt ära ja näitab enda peal kuhu venda löödi.

Võib tunduda, et last eksitati, kuid siinpuhul võib olla tegemist psühholoogilise teguriga. Kui esimese küsimuse puhul ei tahtnud või ei julgenud laps otseselt kasuisa kohta rääkida, siis teises küsimuses sõna „kasuisa” ei esinenud ja lapsel oli sellele kergem vastata.

Lapse vastused võivad ülekuulamise käigus (11 minutit) oluliselt muutuda.

Näide: Tüdruk (9a)

Menetleja: „Kas sulle meeldib kasuisaga elada?” (küsitud kolm korda erineval ajal)

Laps: 1. „Meeldib”

2. „Natuke meeldib”

3. „Ei meeldi”

Käesolevas uuringus leidis autor näiteid milliseid automaatseid vastuseid võib tuua tempokas, suletud küsimuste järjestikku küsimine lapse vastustes.

Näide: Laps vastas paljudele küsimustele „mhm” (peale soravat vabajutustust)

Menetleja: „Ta istus pingi peal üksi või teie ka?”

Laps: „Jah”

natuke hiljem...

Menetleja: „Kas sina olid esimene, kelle käest ta kinni võttis?”

Laps: „Jah”... kuid õnneks parandab ennast, et hoopis viimane.

Suunavate küsimuste esitamine tähtsas tõendamiseseme asjaolus.

Näide: (laps oli nutuse näoga, närviline, vingerdas, haigutas)

Menetleja: „Kas ta tuli sinu keha peale oma kehaga?”

Laps: „Jaa” (närvilised vastused)

Menetleja: „Kas ta surus jalad laiali?”

Laps: „Jaa”

Menetleja: „Kas Sa püüdsid teda takistada?”

Laps: „Jaa”

Menetleja: „Kas ta pani noku sinu sisse?”

Laps: „Jaa”

Menetleja: „Kas ta liigutas nokut sinu sees?”

Laps: „Jaa”

Jah/ ei vastuste osakaal:

Näide: Menetleja küsis ülekuulamise käigus (23 minutit) 111 küsimust millele oli 63 jah/ei/peaaraputus/peanoogutus vastust. Lapse kõige pikem lause oli 6 sõna, teised vastused olid suletud küsimuste tõttu 1-2 sõna pikad. Autori hinnagul oli konkreetne laps võimeline ise rohkem rääkima, kuid vaba jutustuse võimalust ei antud ja küsiti mõni üksik avatud küsimus.

Ülekuulamise tempo:

Näide 1: Ülekuulamise kestus 11 minutit, selle aja jooksul jõuti ülekuulamine rakendada, 90 küsimust küsida ja ülekuulamine lõpetada.

Näide 2: Ülekuulamise kestus 12 minutit, selle aja jooksul jõuti ülekuulamine rakendada, nelja kuriteo episoodi osas laps üle kuulata ja ülekuulamine lõpetada.